

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal
ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X
December / Aralık 2020, 24 (2): 911-931

Din Sosyolojisinin Yöntemsel İncelikleri: Bir Şematikleştirme Çabası

Tricks of Methods in Sociology of Religion: A Schemetical Attempt

Birsen Banu Okutan

Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı
Assoc. Prof. Dr., Istanbul University, Department of Sociology of Religion
Istanbul, Turkey

bbokutan@istanbul.edu.tr orcid.org/0000-0002-3817-7384

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 22 August / Ağustos 2020

Accepted / Kabul Tarihi: 13 December / Kasım 2020

Published / Yayın Tarihi: 15 December / Aralık 2020

Pub Date Season / Yayın Sezonu: December / Aralık

Volume / Cilt: 24 **Issue / Sayı:** 2 **Pages / Sayfa:** 911-931

Cite as / Atıf: Okutan, Birsen Banu. "Din Sosyolojisinin Yöntemsel İncelikleri: Bir Şematikleştirme Çabası [Tricks of Methods in Sociology of Religion: A Schemetical Attempt]". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 24/2 (Aralık 2020): 911-931.

<https://doi.org/10.18505/cuid.784076>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright © Published by Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuid>

Tricks of Methods in Sociology of Religion: A Schemetical Attempt

Abstract: Sociology of religion is an interdisciplinary formation at the intersection of sociology and religious studies. While trying to explain the relationship of religion -as a noticeable parameter- with other variables and analyze the current pattern, the unity of social sciences and basic Islamic sciences is occasionally needed. It is expected that the intersection points with the auxiliary sciences will be clearly explained, and the research will represent the field by positioning at the center of the sociology of religion. The valid way for readers to understand texts that are written within the discipline of the sociology of religion is to increase the textual representation of research. The basic issue to increase this representation is locked on the determination of the *method* as in other sciences. Although it can be mentioned that the studies focusing on the method in the field of sociology of religion are based on the philosophy of science and methodology-oriented evaluations, it is clear that the subject does not receive the necessary attention. This study questions the schematic feasibility of the method that can be used in researches within the field of sociology of religion hypothetically. By schematizing, it is meant to show the main tricks of the method use in the sociology of religion and draw a design. For this reason, firstly the problems encountered in the determination of the method will be addressed and then methodological scheme that can be followed in the studies of the sociology of religion will be evaluated together with the mental, the actional and the semiotic process added as an original category. The article focuses on principal information on how to use the method while studying the sociology of religion; however, does not promise an in-depth study of how the method can be used in practice. The most general output of the research is that by following the signs shown in the study, in-depth examples for further studies can be presented. The study emphasizes that the method as the umbrella concept used jointly by the natural and social sciences is not the only mental processes such as induction and deduction, and also explains that it cannot be labeled as actional processes such as research technique, pattern, model, or theory and approach. It is suggested that the method, which is the product of both abstract and concrete effort, should be taken into account not only with its mental and actional aspects, but also with its semiotic process. In the specialized scheme, while the mental and actional categories have more in common with markers in other sub-branches of sociology, the semiotic side differentiates as a new category. The first point to be mentioned is the necessity to draw attention to the indicative meaning of every object seen in the scientific process. Before the research plan, when a sociologist of religion internalizes that every object around him/her is a part of the body of signs, countless inventories of topics worth investigating are presented. Various protocols suggested by semiotics are followed in the process of providing inventory. Secondly, the researcher is expected to discover his/her own semiotic identity. Since the scholars of the sociology of religion, have largely received theological education, there is a greater possibility that their embodied knowledge will be reflected in the text. Through the inclusion of the semiotic process in the method, the researcher learns before the mental process that he/she cannot conduct a scientific study with a subjective perspective in a way to legitimize his own values and tenets. Through this awareness, he/she recognizes his semiotic identity and reaches the kitchen of meaning. When the researcher is closest to objectivity, receptors understand that they are not reading dogmatic text. This situation, on the one hand, leads to an increase in the studies of the sociology of religion to be carried out in a free arena, on the other hand, it allows to establish a stakeholder with dehumanized sociology texts. The reflection of the principle, *sociology* not *sociologies*, to the texts improves the use of related concepts by developing the common language, and the arranged conceptual material helps to prevent schematic clutter. Also the researcher of the sociology of religion expands the doors of a cognitive process as much as possible to get more than they think. Reasoning forms such as induction, deduction or hypothetical-deduction determine the direction of whole and particular. The fact that the researcher takes into account both the whole and the part, and the multi-directional connection

between them and indicate which mental process he/she followed according to the course of the research, enables the reader to comprehend the method.

Keywords: Sociology of Religion, Method, Cognitive Process, Actional Process, Semiotical Process.

Din Sosyolojisinin Yöntemsel İncelikleri: Bir Şematikleştirme Çabası

Öz: Din sosyolojisi, bulunduğu kategori itibarıyla sosyoloji ile dini araştırmaların kesişiminde interdisipliner bir oluşum göstermektedir. Asal parametrelerden biri olarak dinin, diğer değişkenlerle ilişkisi açıklanmaya ve mevcut örüntü çözümlenmeye çalışılırken gerek sosyal bilim gerekse temel İslam bilimlerinin birlikteliğine zaman zaman ihtiyaç duyulmaktadır. Her ne konu nasıl çalışılacaksa, bir taraftan yardımcı bilimlerle kesişme noktalarının sarahatle açıklanması, diğer taraftan da araştırmancının din sosyolojisi merkezinde konumlanarak alanı temsil etmesi beklenmektedir. Okuyucuların, ellerindeki metinlerin din sosyolojisi disiplini içinde yazıldığını anlayabilmelerinin geçerli yolu, araştırmaların metinsel temsil kabiliyetini yükseltmektir. Din sosyolojisi içinde temsiliyeti yükseltmek için dayanılan temel mesele, diğer bilimlerde de olduğu gibi *yöntemin* belirlenmesi üzerine kilitlenir. Bugün Türkiye’de din sosyolojisi alanında yöntem üzerine odaklanan çalışmaların bilim felsefesi ve metodoloji yönelimli değerlendirmeler ile varlığından söz edilebilmekle birlikte konunun gereken ilgiyi görmediği açıktır. Bu çalışma özelinde, din sosyolojisi alanında yapılacak araştırmalarda kullanılabilir yöntem şematik olabirliği hipotezik olarak sorgulanacaktır. Şematikleştirmekten kasıt, din sosyolojisinde yöntem kullanımının ana inceliklerini göstermek ve bir tasarım planı çizmektir. Bu sebeple, ilk önce, yöntemin belirlenmesinde karşılaşılan problemlere değinilecek ardından din sosyolojisi çalışmalarında takip edilebilecek yöntemsel şema, zihinsel, eylemsel ve özgün bir kategori olarak eklenen göstergesel süreç ile birlikte değerlendirilecektir. Makale, din sosyolojisi çalışmaları yaparken yöntemin nasıl kullanılacağı üzerinden ilkesel bilgilere odaklanmakta; yöntemin pratikte nasıl kullanılacağına ilişkin derinlemesine inceleme yapmayı vaat etmemektedir. Çalışmada gösterilen işaretler takip edilerek diğer araştırmalarda daha derinlikli örnekler sunulabileceği, araştırmancının en genel çıktısıdır. Bir manada, bu makale din sosyolojisinde kullanılan yöntemle ilişkin bir temel atma niyetidir. Çalışmada, doğa ve sosyal bilimlerin ortak kullandığı çatı kavram olarak yöntemin tek başına tümevarım, tündengelim gibi zihinsel süreçler olmadığı vurgulanmakta; araştırma tekniği, desen, model gibi eylemsel süreçler veya teori ve yaklaşım gibi isimlendirilemeyeceği açıklanmaktadır. Ayrıca hem soyut hem de somut bir çabanın ürünü olan yöntemin sadece zihinsel ve eylemsel yönleriyle değil ilaveten göstergesel süreçle de dikkate alınması gerektiği önerilmektedir. Özelleştirilen şemada, zihinsel ve eylemsel kategoriler, sosyolojinin diğer alt dallarındaki belirteçlerle daha fazla ortaklığa sahipken, göstergesel taraf, yeni bir kategori olarak farklılaşmaktadır. İlk olarak zikredilecek husus, bilimsel süreçte görülen her objenin göstergesel anlamına dikkat çekmenin gerekliliğidir. Araştırma planından önce bir din sosyoloğu, çevresindeki her nesnenin göstergeler bütününe bir parçası olduğunu içselleştirdiğinde araştırmaya değer görülecek sayısız konu envanteri önüne serilir. Envanter sağlama işleminde göstergebilimin önerdiği çeşitli protokoller takip edilir. İkincil olarak, araştırmancının kendi göstergesel kimliğini keşfetmesi beklenir. Din sosyolojisi araştırmacılarının büyük oranda teoloji eğitimi alması nedeniyle bedenselleşmiş bilgilerinin metne çok daha fazla yansımaya ihtimali mevcuttur; göstergesel sürecin yöntemle dahil edilmesi ile araştırmacı, kendi değerleri ve iman öğretilerine meşruiyet kazandıracak şekilde sübjektif bakış açısıyla bilimsel bir çalışma yapamayacağını zihinsel süreçten önce öğrenir. Bu farkındalık ile göstergesel kimliğini tanıyıp nesnelere anlam mutfağına girer. Araştırmacının nesnellere en yakın ilkesel girişi ile alımlayıcılar dogmatik metin okumadıklarını anlar. Bu bir taraftan özgür bir arenada yapılacak din sosyolojisi çalışmalarının artmasına yol açarken bir taraftan da kişisizleştirilmiş sosyoloji metinleri ile paydaşlık kurmaya olanak sağlar. *Sosyolojiler değil sosyoloji* ilkesinin metinlere yansımaları, ortak dili geliştirerek akraba kavramların kullanımını pekiştirir ve tanzim edilmiş kavramsal malzeme şematik dağılımı önlemeye yardımcı olur. Diğer yandan,

914 | Birsen Banu Okutan. Din Sosyolojisinin Yöntemsel İncelikleri: Bir Şematikleştirme

din sosyolojisi araştırmacısı da düşündüklerinden daha fazlasını elde etmek için bilişsel bir sürecin kapılarını olabildiğince genişletir. Tümevarım, tümdengelim veya hipotetik-dedüktif gibi uslamlama biçimleri genel-tikel arasında kurulan ilişkinin yönünü belirlemektedir. Araştırmacının hem bütünü hem parçayı hem de aralarındaki çok yönlü bağlantıyı dikkate alıp araştırmanın seyrine göre hangi zihinsel süreci takip ettiğini belirtmesi, okuyucunun yöntemi kavramasını sağlar.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Yöntem, Zihinsel Süreç, Eylemsel Süreç, Göstergesel Süreç.

Giriş

Bilimsel arenada yöntem, muhataralı bir konu olduğu için uzun yıllar üzerinde tartışmalar gerçekleşmiş, yöntem kavgası (methodenstreit) birçok düşünürü meşgul etmiştir. Bilginin, sistematize edilmiş yöntemli küme olduğu hususunda birçok araştırmacı aynı fikirde olsa da normların yapı sökümü uğradığı postmodern dönemde, birbirinden farklılık arz eden interdisipliner veya multi-disipliner çalışmaların yükselişi, bilimi plüralizm eksenli yöntemler çeşitliliğiyle karşılaştırmıştır. Bir tarafta epistemolojik olarak pozitivizme dayanan yöntem statükoculuğu, diğer tarafta gücünü epistemolojik anti-pozitivizmden aldığı söyleyen yöntem düşmanlığı, araştırmacıları metodolojik polemiklerle yüzleştirmiştir. Bu yüzleşmenin hesap edilemeyecek derecede çoğul gerçekliklere kapı aralaması ve metodolojik karmaşa hali, bilim-sosyal bilim ve yöntem ilişkisinin kahir ekseriyetle bilim felsefecilerine bırakılmasına neden olurken, kendi mevzularına odaklanan sosyal bilimciler için yöntem, genel geçer ifadelerin kullanılarak anlatıldığı kısa pasajlar halini almıştır. Aslında pozitivizmden uzaklaşmaya çalışırken, araştırmaları hermenötiğe teslim etmek veya nomolojik açıklamalardan sakınırken postmodern biçimsizliklere¹ ram olmak dışında başka seçeneklerin de var olabileceğini keşfetmek, hangi konuyu çalışırsa çalışsın tüm araştırmacıların yüklenmesi gereken bir sorumluluktur. Haddizatında din sosyolojisi sahasında, yönteme ilişkin metodolojik ve yer yer bilim felsefesi ile ilişkilendirilebilecek bir literatür mevcuttur.² Bu literatürde bahsedilen yöntembilimin kavramları, paradigmatik temeller ve nitel-nicel araştırmaların nasıl yapılacağına ilişkin önerilen yollar, inceleme sürecine yardımcı olmaktadır; ancak özgün bir problem olarak din sosyolojisinde yöntem üzerine odaklanan şümulü araştırmaların olmayışı, تنها bir sahanın varlığına işaret etmektedir. Bu sebeple, din sosyolojisinde yöntemi anlamlandırılmaya ilişkin çizilecek çeşitli tematik setlere dayanan şemaların varlığına muazzam ihtiyaç duyulmaktadır. Şemaya geçmeden önce, yöntemi belirlerken karşılaşılan temel problemlerin dökümlenmesi iktiza eder. Dökümlenme işlemi, yöntem meselesinin literatürel değerlendirilmesini verirken bir sonraki bölümde bahsi geçen şemanın alt birimleri arasındaki rabitanın anlaşılmasına da yardımcı olur.

1. Yöntemi Belirleme

İlk problem, yönteme olan ihtiyacın benimsenmesi üzerine yasanır, soru açıktır: yöntemsiz bilim yapmak mümkün müdür? Bu soruya cevaben, yöntemsizlik ithamıyla öne çıkarılan Feyerabend'i tekrar okumak tartışmalara yönelik ortodoks kalıpları, mikro düzeyde de

¹ Levent Ünsaldı, "Sürekli Bir Tematikleştirme Çabası Olarak Sosyoloji: Birkaç Epistemolojik İzahat ve Kavramsal Yaratıcılığa Çağrı/Çakalın Sosyolojisine Davet", *Sosyoloji Divanı* 3 (2014), 27.

² Bu konuda bk. Ünver Günay vd., "Türk Din Sosyolojisinde Yöntem Sorunu", *Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları Sempozyumu* (Çorum: Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2004), 193-215; Adil Çiftçi, *Din Sosyolojisi ve Yöntem: Toplum Bilim Yazıları II* (Ankara: Özkan Matbaacılık, 2016); Kemalettin Taş, *Sosyal Bilim Paradigmaları Açısından Sosyolojik Metodoloji* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011); Abdulvahap Taştan, "Türkiye'de İlahiyat Fakülteleri Felsefe ve Din Bilimleri Bölümlerinde Lisansüstü Tez Çalışmaları ve Bazı Yöntembilimsel Sorunlar", *Bilimname* 35 (2018), 305-320.

olsa kıracaktır.³ Feyerabend'in asli meselesi, bilimin kült haline getirilip, tüm pratik malzemenin daha önceden belirlenmiş yönetime uyarlanmasına yönelik geliştirilmiştir; itiraz, bilimsel bilginin dogmatik iman nesnesi olmasına ve bilimle uğraşanların, yöntem ısrarıyla bilimsel bilgiyi tekelleşmiş kurum haline dönüştürmesinedir. Merceğe takılan malzeme, yöntemden ziyade, yöntemin algısal inşa ve diskurlaşan malumat ajandasıdır.⁴ "Bilimsel yöntem diye bir şey yoktur, her proje, her teori, her usul kendi içinde ve ele aldığı süreçlere uyarlanmış standartlarla değerlendirilmelidir"⁵ ifadesi, koşulların farklılaşmasıyla evrensel ve kalıcı ölçüm aletlerinin geçersizliğine vurgu yapar. Normatif içeriklerden yoksun olsa da yeni standartlar oluşturulmaya devam edilir. Araştırmacıların üzerinde çalıştığı faaliyetler değişikçe çalışma yolları, usulleri ve usullama biçimlerinin de değişeceği görüşü melez desenlerin varlığı ile çok parçalı unsurları bir araya getirme uğraşdır.⁶ Kendisini tenkit eden akılcılara karşı söylediği "yargılarımızı kabul edilmiş standartlara dayandırınca böylesi araştırmalar için söyleyeceğimiz tek şey şu olmaktadır: ne olsa uyar"⁷ ifadesi, "bilim insanı, ne kadar akılsal olursa olsun, böyle bir sistemi çarpıtabilir"⁸ ikazıyla anlaşılanmaktadır. Bu sebeple *ne olsa uyar*'ın polemik yaratan açıklaması, hangi kuralların ve homojen unsurların çalışma boyunca askıya alınacağına veya hangilerinin asli birim olacağına çalışma öncesinde kimsenin belirleyemeyeceği, A veya B şeklindeki kalıcı normların garantilenemeyeceği görüşüne dayanır.⁹ Bir araştırma yönlendirmesiz ve keyfi ilerlemez; "standartlar vardır ama bunlar akılsallık konusundaki soyut görüşlerden değil, araştırma sürecinin kendisinden çıkar."¹⁰ Böyle bir kabul, araştırma sürecinde kuralsız yol alınamayacağını çok açık bir şekilde ifade eder:

"...hiçbir kural olmadan yol almayı savunmuyorum bağlamsal açıklamayı savunuyorum ama bağlamsal kurallar mutlak kuralların yerini almamalı, onları tamamlamalıdır. Giriştiğim polemiklerde, ne kuralları ortadan kaldırmak istiyorum ne de onların değersiz olduklarını göstermek istiyorum. Niyetim daha çok kurallar envanterini genişletmek ve ayrıca bunların hepsine ilişkin yeni bir kullanım önermektir. Benim tutumumu karakterize eden şey, herhangi bir tikel kural-içerik değil, bu kullanımdır... Bir kuralın araştırmamıza ya da ilgi duyduğumuz eylem türlerine yol göstermesine izin verebiliriz, bu kuralın bazı eylemleri dışlamasına, ötekileri biçimlendirmesine ve eylemlerimiz zorba bir hükümdar gibi bir bütün olarak yönetmesine izin verebiliriz ama araştırmalarımızın ve eylemlerimizin bu kuralı askıya almasına ya da bilinen bütün koşulları uygulamasını gerektirdiği halde o kuralı uygulanamaz kabul etmesine de izin verebiliriz."¹¹

Her şeyin olabilirliğinin meşruiyet vesikası bulduğu postmodern süreçte, Feyerabend dahi, bilimsel bilgiye ulaşma yolunda kurallar envanterini genişletmeyi önerdiğine göre araştırma sürecinin gidişatını belirleyen prensipler dizisi, ister yöntem olarak adlandırılınsın ister adlandırılmasın, takip edilen bir güzergâh olarak tebarüz etmektedir. Araştırma planında, şartlara uygun olarak farklı ilkeler benimsemek veya çeşitli seçenekleri birlikte kullanmak kuralsızlık olarak kabul edilemez; Neuman'ın da belirttiği gibi "birden fazla yanıt olan bir soru her şeyin mümkün olduğu anlamına gelmez."¹² Alternatifler arasında araştırmaya en yakın ve en uygun olan kurallardan seçim yapılır; ancak bu seçimde yöntemin üstenci bir dil oluşturup oluşturmadığına dikkat edilmesi gerekir. Barthes, sosyal bilim çalışmaları içinde

³ Bu konuda bk. Paul Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim*. çev. Ahmet Kardam (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017).

⁴ Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim*, 104.

⁵ Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim*, 136.

⁶ Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim*, 137.

⁷ Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim*, 59.

⁸ Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim*, 227.

⁹ Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim*, 227.

¹⁰ Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim*, 138.

¹¹ Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim*, 226.

¹² Lawrence W. Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar 1*, çev. Sedef Özge (Ankara: Yayın Odası, 2016), 118.

916 | Birsen Banu Okutan. Din Sosyolojisinin Yöntemsel İncelikleri: Bir Şematikleştirme

yöntemin sürekli dile getirilip yasallaşmasının verimsizlikle sonuçlanacağını söylerken, yön-temsel bir üst dil kurmamaya dikkat çeker.¹³ Nihayetinde yöntem, bir bakış açısı ve *yerleşti-rilmiş bir gösteri*¹⁴ olarak tekrar konumlandırıldığında yine de orada apaçık vardır. Kendisini ılımlı objektivist olarak tanımlayan Layder de çok parçalı araştırma güzergâhı izleyerek “sis-tematik bir yöntemin tamamen terk edilmesi değil, farklı konumların ve yaklaşımların yararlı yönlerinin uzlaştırılması”¹⁵ olarak tanımladığı metodolojik çoğulculuğu benimser. Yöntem veya yöntemlerin bilimsel araştırmanın bizzat kendinde mündemiç olduğunu söylemek yan-lış olmaz. Usul, izinden gitme anlamında kullandığımız yöntem, doğa-birey-toplum ilişkisini açıklama hususunda araştırmacının yürüdüğü yolu, bu yolda harcadığı gayreti ve süreci belirle-yen kurallar bütününe işaret eder.¹⁶ Türkiye’de yöntemi, bilimin temeli olarak imleyen Ergun da bilimin her şeyden önce yöntem ile birlikte oluştuğunu, bilginin ancak yöntemle bilime dönüştürülebileceğini, aksi takdirde kuru bilgi enflasyonu karşılacağına belirtirken yöntemsizlik savunusuna karşı sert eleştiriler getirir:

“...yöntem, bilimin temelidir, önce yöntemi bulmak, sonra bilimi oluşturmak gerekir... Türkiye’de büyük önemi, hem de çok büyük önemi yani vazgeçilmezliği bunca belirgin bir gerçeğin, yani yöntem gerçeğinin kimi kişi ve çevrelerce içinden neredeyse çıkılmaz bir savrulukla ve bağışlanamaz bir sorumsuzlukla algılandığını hep birlikte görmekteyiz. Bu tür algılamaların, ideolojiden olduğu kadar bilgisizlikten de kaynaklandığını özel olarak vurgulamak isteriz.”¹⁷

Ergun’un zaviyesinden, yöntemsiz bilim yapılamaz; yöntem “adı üstünde yöndür, yön-nelmedir, yönlendirmez, yöntem bir amaca yönelik araştırma planıdır ve bu plan, araştırma olan bir eylem içerir.”¹⁸ Böyle bir tanım ve bu tanımın genişletilmiş formu¹⁹ sosyolojik yön-tem üzerine oluşturulan literatürü son derece fazla etkilemiştir:

“...bilimsel yöntemlerin, düşüncede tutumlar olarak, zihinsel araştırma planları olarak soyut tutumlar olduklarını biliyoruz, bilmeliyiz. Yöntemler olarak bu soyut tutumlar/tavırlar, bi-limsel araştırmalarda, araştırma teknikleri aracılığıyla uygulanırken, somutluk kazanmış olurlar. Örneğin deneysel yöntem, diyalektik yöntem, işlevsel yöntem, yapısal yöntem; işte bu yöntemler, bilimsel araştırmalarda, kullandıkları araştırma teknikleriyle somutluğa kavuşmuş olurlar, so-mut tavırlarını gerçekleştirmiş olurlar.”²⁰

Özellikle Çelebi, Cangızbay ve Günay gibi araştırmacıların yöntem tariflerinde bu etki çok net görülür.²¹ Mesela Günay, *Din Sosyolojisi* kitabında, Ergun’la azami benzerliğe sahip tanımını şöyle yapar:

“...sosyolojide yöntem, konuyu ele alırken izlenen zihinsel tutum ve yaklaşımı ve bu amaçla oluşturulan ‘araştırma planı’nı ifade etmektedir. Bu anlamda sosyolojide, çatışmacı (di-yaletik) fonksiyonalist, karşılıklı etkileşimci vs. yöntemlerden söz edilmektedir. Bunların sos-yolojik kuramlara sıkı sıkıya bağlı bulunduğunu önemle belirtelim. Bu bakımdan yöntemler so-yutturular. Araştırma teknikleri ise soyut yöntemin somut gerçekliğe uygulanışında başvurulan araçları ifade etmektedirler.”²²

Artık bilimin kendi içsel dinamiklerinde, yöntemin var olduğunu kabul ederek somut ve soyut düzlemlerden oluşan bir araştırma planından bahsedilebilir. Bu aşamada, yöntemin ikinci problematiği ile karşı karşıya kalınır; zira yöntemin doğa ve sosyal bilimlerin kullandığı çatı bir kavram olarak varlığı sorgulanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, yöntemi bir araştırma

¹³ Roland Barthes, *Dilin Çalışma Sesi*. çev. Ayşe Ece vd. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013), 346.

¹⁴ Barthes, *Dilin Çalışma Sesi*, 346.

¹⁵ Derek Layder, *Sosyolojik Araştırma Pratiği*. çev. Serdar Ünal (Ankara: Heretik Yayınları, 2015), 290.

¹⁶ Nilgün Çelebi, *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (Ankara: Anı Yayınları, 2004), 131.

¹⁷ Doğan Ergun, *Yöntemi Bulmak* (Ankara: İmge Kitabevi, 2018), 33.

¹⁸ Ergun, *Yöntemi Bulmak*, 114.

¹⁹ Doğan Ergun, *100 Soruda Sosyoloji Elkitabı* (Ankara: İmge Kitabevi, 2006); a.mlf., *Yöntemi Bulmak*.

²⁰ Ergun, *Yöntemi Bulmak*, 24.

²¹ Bu konuda bk. Çelebi, *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*; Ünver Günay, *Din Sosyolojisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2008); Kadir Cangızbay, *Sosyolojiler Değil Sosyoloji* (Ankara: Ütopya Yayınları, 2011).

²² Günay, *Din Sosyolojisi*, 71.

planı olarak ele almak, üst şemsiyede, doğa bilimleri ve sosyal bilimlerin ortak paydasını oluşturur. Arslantürk ve Amman, bu ortaklığı “genel yöntemler”²³ olarak adlandırmakta; Çelebi ise yöntemin içkin olarak her türlü bilim için müşterek bir kavram olduğunu iddia etmektedir.²⁴ Düşünürüne göre “bilimde yöntem herhangi bir bilim dalı için değil; fakat tarihten matematiğe fizikten sosyolojiye antropolojiden biyolojiye değin tüm bilim dalları için ortak olan sorunları, soruları konu edinir.”²⁵ Bu haliyle yöntem, her türlü bilimsel etkinliğin kullandığı genel bir kaide olarak yorumlanır. Çelebi’ye göre bilimsel yöntem “bir yanı ile eylemsel, bir yanı ile zihinsel bir süreç”²⁶ olarak görülmelidir. Usamlama, akıl yürütme ya da aklın işleme prensipleri zihinsel sürece tekabül ederken, araştırma sürecinde kullanılan tekniklerle araştırmanın pratize hali, bilimsel yöntemin eylemsel yönünü oluşturur. Araştırmacı, objesini açıklamak için önermelere hangi kanallardan yaklaşacağını, en verimli sonuca nasıl ulaşacağını ancak akıl yürüterek tasarlar; bir manada “bilimsel yöntemin eylemsel yönü, hedef olarak alınan objeye neler olduğunu gösteren araştırma kuralları toplamına tekabül eder.”²⁷ Zihinsel süreci imleyen akıl yürütme seçenekleri, genel itibarıyla tümevarım ve tümdengelim şeklinde kavramsallaştırılırken, düşünür tarafından üçüncü bir seçenek olarak hipotetik-dedüktif maddesi eklenir.²⁸ Çelebi analogiyi veri toplama yolu gördüğü,²⁹ nedensellik kurma işlemini de “olaylar arası ilişkilerden biri”³⁰ olarak tanımladığı için usamlama sürecine bu maddeleri katmaz.³¹ Tümevarım, tekillerden yola çıkarak genele ulaşabileceğini gösterirken, eylemsel açıdan gözlemler, sınıflandırır, hipotez kurar, sınar ve yorumlar. Tümdengelim veya hipotetik-dedüktif, genelden tikele doğru bilgiyi usamlarken hipotez kurar, gözlemler, sınıflandırır, sınar ve yorumlar.³² Düşünürüne göre en sağlıklı bilimsel etkinlik, zihinsel açıdan hipotetik-dedüktif usamlamaya, eylemsel yönden hipotez, gözlem, yorum aşamalarına ve bu aşamalar gerçekleşirken araştırma tekniklerinin kullanımına dayanır.³³ Ergun da tüm bilim dallarında yöntemin zihinsel oluşumundaki mantığın tümevarım ve tümdengelim gibi soyut işlemler ile somut araştırma tekniklerinden müteşekkil gerçekleştiğini söyler.³⁴

Bu aşamada, bilimsel bilgiye ulaşırken sadece tümevarım veya tümdengelim gibi zihni bir tasarımın yöntem olarak isimlendirilemeyeceği üçüncü bir problematik olarak karşımıza çıkar. Ergun, tümevarımı, “yalnızca ve ancak olguları gören ve onlarla ilgili gözlemlerle yetinen bir mantık tavrı” olarak açıklarken; bu tür usamlamayı kullanan araştırmacıların deneysel yol, gözlem, ampirizmden yararlanmak istediklerini belirtir.³⁵ Tümdengelim ise “doğrudan doğruya bütünlük kavramına bağlı bir mantık tavrı” olarak kodlanırken, bu gibi bir usamlama yolunu kullanan araştırmacıların diyalektikten istifade ettiği ifade edilir.³⁶ Diyalektik kullanılmasıındaki amaç, tümelin varlık bilgisinden yola çıkarak tikelle ilişkisini tanımlamak, çelişkileri bulmak için uğraşmak, özgünlüklerin betimlemesini yaparken totalle arasın-

²³ Zeki Arslantürk - Tayfun Amman, *Sosyoloji* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2001), 48.

²⁴ Çelebi, *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*.

²⁵ Çelebi, *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*, 132.

²⁶ Çelebi, *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*, 131.

²⁷ Çelebi, *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*, 134-135.

²⁸ Çelebi, *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*, 134.

²⁹ Çelebi, *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*, 134.

³⁰ Çelebi, *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*, 149.

³¹ Arslantürk - Amman, tümdengelim-tümevarım (dedüksiyon-endüksiyon) ve andırma (analoji) ve sebep-sonuç ilişkisi bulma (jenetik metot) işlemlerini doğa bilimleri ve sosyal bilimlerin paylaştığı genel yöntemler arasında zikreder. Bu konuda bk. Arslantürk - Amman, *Sosyoloji*, 48.

³² Çelebi, *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*, 135.

³³ Çelebi, *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*, 135.

³⁴ Ergun, *Yöntemi Bulmak*, 16.

³⁵ Ergun, *Yöntemi Bulmak*, 16.

³⁶ Ergun, *Yöntemi Bulmak*, 16.

daki bağı nedensellik içinde açıklamaktır. Ergun en bilimsel uygulama olarak diyalektik biçimi göstermekte,³⁷ diyalektik hareketin kurallarına göre araştırma planının gidişatının geçerli olarak belirlenebileceğini söylemektedir.³⁸ Felsefesini kamıksadığı diyalektiğin, süreç içinde gelişiminden yola çıkarak araştırmaya uygulanabilecek maddelerini saptayan Ergun³⁹ tümevarımı Comtevari bir akıl yürütme biçimi olarak gördüğü için eleştirmektedir.⁴⁰

Bu noktada, son derece ciddi bir problem karşımıza çıkar. Hem Çelebi hem Ergun pozitivist tümevarımla eşleştirmiş,⁴¹ tümdengelimci anti-pozitivist bir epistemolojiye dayandığı ve daha esnek olduğu için desteklemiştir. Hâlbuki Neuman, Layder veya Becker gibi araştırmacılara baktığımızda, bu eşleşme tam tersidir; tümdengelim gibi bir akıl yürütme daha totolojik/pozitivist temelli bir kullanım olarak işaretlenirken, tümevarım çok daha esnek, anti-pozitivistlerin kullandığı bir akıl yürütme biçimi gibi kodlanmaktadır.⁴² Neuman, pozitivist sosyal bilimin tümdengelimci olduğunu dile getirirken, insan etkinliğinin genel kategorilerini kestirmek için bir olasılıklar dizisi düşünüldüğünde, nedensel yasaların keşfedilmeye çalışıldığını ve tümdengelimci mantığın, ampirik gözlemlerle bireylerin davranışlarını birleştirdiğini söyler.⁴³ Pozitivist epistemolojinin nomotetik eğilimleri ile beslenen çalışmalarda yasalar, katı mantıksal uslamaya göre işlerken⁴⁴ anti-pozitivist epistemoloji ile var olan araştırmalarda usamlama, zıt yöndedir; yorumlayıcı sosyal bilimlerin ideografik bakışıyla uyumlu olarak usamlama tümevarımsaldır.⁴⁵ Bir diğer ifadeyle, Neuman, bir açıklamanın doğru ya da yanlışlığını belirlerken pozitivist sosyal bilimlerin, tümdengelimci usamlama biçimiyle hipotezler kurduğunu, gözlemlerle test ettiğini ve sonrasında nedensel yasaları doğruladığını;⁴⁶ yorumcu sosyal bilimcinin ise tümevarımsal usamlama ile incelediği nesnelere, kuram yoluyla anlam verdiğini belirtmektedir.⁴⁷

Üçüncü yol olarak görülen eleştirel teoride ise etkileşim halinde gizli yapılar anlaşıl-maya çalışılır, en doğru bilgiye ulaşmaya uğraşılırken praksis hedeflenir. "Kuramın test edilmesi dinamik, süregiden bir kuram uygulama ve değiştirme sürecidir."⁴⁸ Yönelimin düşünsel-diyalektik olduğu bir yolda, dış ve iç gerçeklik dinamik bir toplamın yüzleri olarak tanımlanır.⁴⁹ Bu haliyle, tümdengelim ve tümevarımın haricinde eleştirel sosyal bilim, konuları açıklamak için dışaçekim biçimini kullanır. Dışaçekim, diğer usamlama biçimlerinin geliştirilmiş halidir; araştırmacı gözlem veya teorik bir varsayımla başlamak yerine, potansiyel olarak bir kuralı deneyimlemeye açar. Bu kuraldan ne çıkabileceği sorgulanarak, fikirler ve gözlemlerle alternatif alanlar değerlendirilir, *ya eğer* sorusu yöneltilir. "Dışaçekim kullanan bir araştırmacı birden çok çerçevenin etkisini ardışık olarak değerlendirir, uygular ve yaratıcı biçimde hem süreçteki fikirleri hem de verileri yeniden bağlama oturtur ya da yeniden tanımlar."⁵⁰

Layder'in tümdengelim ve tümevarıma ilişkin açıklamaları da Neuman'a benzemektedir.⁵¹ Layder'e göre bir intihar veya kamu kaynaklarının kullanımına ilişkin ampirik olarak

³⁷ Ergun, *Yöntemi Bulmak*, 49.

³⁸ Ergun, *Yöntemi Bulmak*, 169.

³⁹ Ergun, *Yöntemi Bulmak*, 170.

⁴⁰ Ergun, *Yöntemi Bulmak*, 39.

⁴¹ Çelebi, *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*; Ergun, *Yöntemi Bulmak*.

⁴² Bu konuda bk. Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri*; Layder, *Sosyolojik Araştırma Pratiği*; Howard S. Becker, *Mesleğin İncelikleri*, çev. Levent Ünsaldı vd. (Ankara: Heretik Yayınları, 2015).

⁴³ Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri*, 122.

⁴⁴ Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri*, 125.

⁴⁵ Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri*, 136.

⁴⁶ Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri*, 150.

⁴⁷ Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri*, 141.

⁴⁸ Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri*, 148.

⁴⁹ Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri*, 150.

⁵⁰ Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri*, 147.

⁵¹ Layder, *Sosyolojik Araştırma Pratiği*, 224.

tecrübe edilebilen önermeler düzenleyebilmek için tümdengelim ile genel varsayımlar kümesi kullanılırken; tümevarım ampirik verilerin toparlanmasına yaslanmaktadır.⁵² Temellendirilmiş teorinin asal varsayımları tümevarım yönelimi⁵³ ile açıklanırken, orta boy teoriler hipotetik-tümdengelimci yaklaşımın sınırları içinde kalır.⁵⁴ Layder'in bizzat uyarlayıcı teori kurgusunda hem tümdengelim hem de tümevarım usamlama biçimi kullanılır.⁵⁵ Bu birlikte "tümevarım ve tümdengelim aşırı, katı veya dogmatik tanımlamalarından kaçınarak ve bunları potansiyel "açık" söylemler olarak düşünerek bu çelişkileri/uyuşmazlıkları ortadan kaldırmaya çalışır."⁵⁶ Bu bağlamda, bir araştırmacı, çalışmasının zihinsel sürecinde usamlama biçiminden ne anladığını açıklamak zorundadır. Tümevarımı, nihai bir bütüne varmak yerine, yolda şekillenen bir sürecin biçimselliği olarak ele almak, temellendirilmiş teoriye ve tecrübe sonu ulaşılabilecek bilgiye yakın görünür. Tümevarımdan kasıt, belirli bir kategori, teori veya model olduğunu düşünüp, tüm pratiği oraya ikame etmek demek değildir. Hem bütünü hem parçayı hem de aralarındaki çok yönlü bağlantıyı dikkate alıp araştırmanın seyrine göre zihinsel süreçte dâhil etmektir.

Yöntem belirsizliğini bertaraf ederken açıklanması gereken dördüncü problematik, yöntem, teknik ve desen/model arasındaki karışıklığın giderilmesidir. Ergun, Türkçede teknik kelimesinin yöntem kavramı yerine kullanıldığını,⁵⁷ "konuşma yöntemi, tartışma yöntemi, balık avlama yöntemi, tarım yöntemleri" gibi kullanımlarda doğru kelimenin teknik olması gerektiğini vurgularken⁵⁸ daha vahim kullanımın bilim yaparken mevcut olduğunu, zira yöntemsiz bilim yapıldığını iddia etmektedir:

"...bu kavram kargaşasının nedeni sosyolojik kuram ile sosyolojik araştırma arasındaki kopukluk, ilişkisizlik ya da dengesizliktir. Başka bir deyişle neye göre, ne, nasıl araştırılacaktır bunu bilmemektir. Şu halde, önce yöntem ve teknik kavramları arasındaki farkı ve sonra bunlar arasındaki bağı kesinlikle göstermek zorunluluğu apaçık ortadadır... Araştırma tekniklerini yaratan, ortaya çıkaran yöntemdir. Çünkü yöntemin nasıl'a cevap verebilmesi için birkaç ya da bir sürü işleme ihtiyacı vardır ki, bunlar tekniklerdir. Görülüyor ki, yöntem teknikten önce gelir ve bir yöneme göre tekniklerden yararlanır. Yöntem bir amaca göre bir araştırma planı olunca, teknikler amaca ulaşmak için gerekli araçlardır."⁵⁹

Cangızbay'a göre de bilimin oluşturacağı bütünlüğe, hangi tekil gerçekliklerin ekleneceğinin tespiti yöntemi, bunlar hakkında bilgi toplama işlemi ise araştırma teknikleriyle tespit edilir.⁶⁰ "Verilerin toplanmasında kullanılacak işlem usullerine teknik adı verilir, aynı türden bir verinin insandan ya da hayvandan, deniz seviyesinde ya da dört bin metre yükseklikte, konuşabilen birisinden ya da sağır dilsizden, Fransa'da ya da Afganistan'da elde edilecek olmasına göre kullanılacak teknikler de değişecektir."⁶¹ Yine aynı şekilde nitel ve nicel tasarımların *yöntem* adı altında verilmesi kanıksanmıştır. Hâlbuki nitel ve nicel araştırma⁶² yöntem değil desen veya modeldir; araştırmacı bilimsel bilgiye ulaşılabilecek araştırmasının nitel, nicel veya her ikisini de kullanabileceği bir desen tasarlar, araştırma tekniklerini seçmede bu model belirleyici olur.

Son olarak, yöntemin sosyolojik ekoller ile sık sık karıştığı görülmektedir. Ergun, sosyolojik yaklaşımları yöntemin içine dâhil eder; fonksiyonalizm, pozitivism, diyalektik yönelim çoğu zaman yöntem olarak zikredilir.⁶³ Çelebi, burada, Ergun'dan ayrılarak fonksiyonalizm,

⁵² Layder, *Sosyolojik Araştırma Pratiği*, 225.

⁵³ Layder, *Sosyolojik Araştırma Pratiği*, 225.

⁵⁴ Layder, *Sosyolojik Araştırma Pratiği*, 226.

⁵⁵ Layder, *Sosyolojik Araştırma Pratiği*.

⁵⁶ Layder, *Sosyolojik Araştırma Pratiği*, 226.

⁵⁷ Doğan Ergun, *Sosyoloji ve Tarih* (Ankara: İmge Kitabevi, 2005), 64.

⁵⁸ Ergun, *Sosyoloji ve Tarih*, 64.

⁵⁹ Ergun, *Sosyoloji ve Tarih*, 65.

⁶⁰ Cangızbay, *Sosyolojiler Değil Sosyoloji*, 52.

⁶¹ Cangızbay, *Sosyolojiler Değil Sosyoloji*, 52.

⁶² Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri*, 221.

⁶³ Ergun, *Yöntemi Bulmak*, 27.

diyalektik materyalizm, yapısalcılık gibi teori temelli açılımların yöntem değil bilakis yaklaşım olduğunu söyler.⁶⁴ İsaabetli bir çerçeve sunan Neuman da sosyal bilimler içerisinde mevcut pozitivism, yorumlayıcı teori ve eleştirel ekolü yöntem yerine *yaklaşım* olarak verir.⁶⁵ Üç temel yaklaşımın tercih ettiği uslamlama biçimleri, araştırma teknikleri, yoğunlaştığı mevzuları, metodolojik eğilimleri veya insan doğasına yaklaşımları farklı olabildiği gibi zaman zaman örtüşmelere de rastlanabilir. Buraya kadar gelinen noktada, çatı kavram olan yöntemin, bilimin kendinde mündemiç olduğu, bir uslamlama biçimi, teknik, desen veya yaklaşım olmadığı aksine zihinsel ve eylemsel yönleri ile bir araştırma planı olduğu söylenebilir; fakat bu kadar malumat yöntemin nasıl kullanılacağını anlatmakta yine eksik kalır. Bu sebeple, ilerleyen bölümde din sosyolojisi gibi interdisipliner bir bilimde yöntemin nasıl kullanılacağına dair şematikleştirmeye gidilecektir.

2. Din Sosyolojisi ve Yöntemsel Şema

Din sosyolojisinin yöntemsel şemasını çizmek, bir bakıma, alanın inceliklerini görmeyi sağlayacak hassas öğelerini belirlemektir. Becker, mesleğin inceliklerini yazdığı eserde, sosyal bilim işçiliğinin püf noktalarına değinir.⁶⁶ Düşünürü göre, her nasıl tesisatçılar veya marangozlar zanaatlarını zorlu koşullarda kolaylaştırmaya çalışıyorlarsa, sosyal bilimciler de kendi püf noktalarını yaratmak durumundadır.⁶⁷ "Püf noktası, ortak bir sorundan kurtulmanın bir yolunu gösteren, farklı koşullarda zorlu ve kalıcı bir sorun gibi görünebilecek bir meselenin görece kolay biçimde çözülmesinin bir yolunu sunan özgül bir işlemdir."⁶⁸ Bu işlemleri takip etmek her ne kadar bir araştırmacının işini kolaylaştırırsa da, genel manada bakıldığında, farklı alanların kombinasyonlarının olabilirliğini düşünmek, konvansiyonel usullerden vazgeçmek, mesleğin görüldüğü kadar kolay olmadığını göstermektedir. Bu nedenle *incelikler* temelde yapılan işin, bir araştırma planının veya bir sosyal bilim uğraşısının ne kadar detaylı ve zor bir zanaat olduğunu ortaya koyar:

"...inceliklerin yaptığı şey, araştırma için yeni sorgulamalara, durumların karşılaştırılması ve yeni kategorilerin inşası için yeni olanaklara vb. imkân tanımak için bir şeyleri tersine çevirmenin, farklı görmenin yollarını sunmaktır; tüm bu mesainin kendisidir. Keyiflidir ama sizi hiç düşündürmeyen ve rutin bir biçimde yaptığınız şeylerden daha fazla çalışma gerektirir."⁶⁹

Yöntem, bilimin inceliğidir, işin püf noktaları ise uğraşıya değer farklılıklara ve tamamlanmalara açıktır. Aşağıdaki şemada (Şekil 1) görüldüğü gibi zihinsel ve eylemsel süreç ile hazırlanacak bir araştırma planına bu çalışmada özgün bir kategori olarak *göstergesel sü-reç* eklenecektir. Din sosyolojisi alanında tüm yöntemsel şemanın işlerliğini sağlayacak ana mekanizma, yaklaşımlar ile yöntem arasındaki bağlantının kurulmasıdır. İlerleyen bölümde, makalenin iç sınırlılıkları nedeniyle yaklaşım olarak sadece yorumlayıcı sosyoloji ile yöntemin bağlantısı stilize edilmeye çalışılacaktır. Öte yandan, konunun gidişatına göre eleştirel ve uyarlayıcı yaklaşımlarla yapılacak diğer yöntemsel şemaların da din sosyolojisi çalışmalarında araştırma planının verimli kodlanmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir. Bu çerçevede, uyarlayıcı sosyoloji için Layder, eleştirel sosyoloji için Neuman ve Ergun'un içeriksel anlamda yoğun malzeme sunduğu söylenebilir.⁷⁰

⁶⁴ Çelebi, *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*, 132-134.

⁶⁵ Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri*, 117-156.

⁶⁶ Becker, *Mesleğin İncelikleri*.

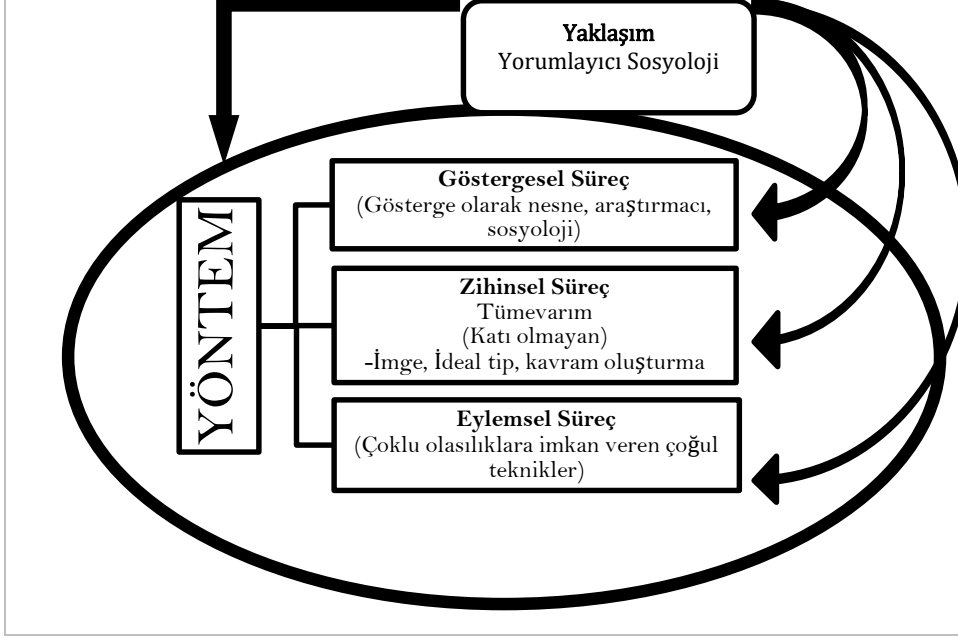
⁶⁷ Becker, *Mesleğin İncelikleri*, 25.

⁶⁸ Becker, *Mesleğin İncelikleri*, 27.

⁶⁹ Becker, *Mesleğin İncelikleri*, 31.

⁷⁰ bk. Layder, *Sosyolojik Araştırma Pratiği*; Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri*; Ergun, *Yöntemi Bulmak*.

Şekil 1: Yöntemsel Şema

2.1. Göstergesel Süreç

Yöntemsel şemadaki zihinsel ve eylemsel sürecin yanına yeni bir kategori olarak göstergesel parçanın eklenmesinin temel nedeni, araştırmacının planını benimsemesine katkı sağlamak, bedenleşmiş bilginin kurulmasına yol açmaktır. Bu ekseninde, göstergesel süreç her alt bilimin kendi dokusuna göre ilkeler sunacaktır. Din sosyolojisi gibi hem sosyoloji hem teoloji ile dirsek teması olan bir alanda, araştırmacıların göstergeleri okuma gerekliliğinin farkında olmaları çalışmalarının seyri açısından elzemdir. Daha açıklayıcı olabilmek için göstergesel yönü izah edebilecek üç birimden söz edilebilir: gösterge olarak araştırma nesnesi, gösterge olarak araştırmacı kimliği ve gösterge olarak sosyolojinin bizzat kendisi.

İlk olarak zikredilecek husus, bilimsel süreçte görülen her objenin göstergesel anlamına dikkat çekmenin gerekliliğidir. Araştırma planından önce bir din sosyoloğu, çevresindeki her nesnenin göstergeler bütününe bir parçası olduğunu içselleştirdiğinde araştırmaya değer görülecek sayısız konu envanteri önüne serilecektir. Envanter sağlama işleminde göstergebilim sosyal bilimlere yönelik çeşitli protokoller önermektedir.⁷¹ Bilimler bu noktadan kalkarak kendi bütüncülerinin farklılığını gösterir; protokoller ile gerçeğin bazı yerleri ve anları netleşir. Bu aşamada, göstergebilimin bir hermenötik olmadığı sistemli bir anlamlandırma takibiyle yorumlayıcı sosyolojiyle daha çok örtüşebileceği vurgulanmalıdır. Göstergebilimin "tercih ettiği inceleme nesnelere imgelemin metinleridir; yani aynı zamanda hem gerçeğe benzer bir görünüm sunan hem de gerçek olma açısından bir belirsizlik taşıyan anlatılar, görüntüler, portreler, anlatımlar, bireysel dil kullanımları, tutkular, yapılarıdır."⁷²

Göstergebilim ile görme etkinliğinin farklı açılara ilişkin kapsamı ortaya çıkarken, yan anlamlar ve olaylar devreye girer; dışarıdan bakıldığında, konu dışı gibi görünen unsurlara

⁷¹ Roland Barthes, *Bir Deneme Bir Ders: Eiffel Kulesi ve Açılış Dersi*, çev. Mehmet Rifat - Sema Rifat (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008), 60.

⁷² Barthes, *Bir Deneme Bir Ders*, 61.

opsiyon tanınırken merkezi nokta gözden kaybedilmez. Barthes bu durumu şöyle açıklar: “an-nesinin çevresinde oynayan, ondan uzaklaşan, sonra geri dönüp ona bir çakıl taşı, bir yün parçası getiren, böylelikle dingin merkezin çevresinde bir oyun alanı çizen bir çocuğun gidip gelmeleri gibi sözün ve dinlemenin de bir örgü oluşturmasını isterim.”⁷³ Nesnelere anlamalarını çözebilmek için değişik açılarda gelgitler yaşansa da merkezi nokta kaybedilmez. Merkezdeki baskın güç, bulunulan yerin kültürüdür; göstergeler dünyasında anlam, kültürel bir olgudur ve doğallaştırılarak kabul edilmesi problematiktir.⁷⁴ Etrafımızdaki her nesnenin kültürel olarak kodlu olduğunu görebilmenin yolu, sonsuz kez girift anlam örgülerinin içinden çıkan göstergelerin saflığıyla mücadele etmektir.⁷⁵ Bu bağlamda, kimi zaman bir reklam görüntüsünden bir feraceye, bir cami mimarisinden, ayet adıyla müsemma bir alışveriş merkezine kadar uzanan göstergeler biçiminde dinin kültüre eklenme örgüleri gözler önüne serilir. Bir din sosyoloğu nesnelere içlerine gömülü kültürel ve dini formları okumaya uğraşırken, kendi malzeme alanının sınırlarını da genişletir. Barthes bir yazınında, taşın göstergesel anlamını çözümler; aslında herhangi bir insan için gösteren olan taşın gösterilenine bakmayı teklif ettiği, gizli bir oylama, bir ölüm cezası olabileceğini belirtir. Gösteren ve gösterilenden oluşan göstergenin kendi mekanizmasında işlevsel içerimleri mevcuttur; bu içerimleri çözümlenmek, nesnelere saf varlıklar olarak yaklaşmama alışkanlığı kazanmakla mümkündür.⁷⁶ Cangızbay da insanın kendi kendini inşa etmediğini, insanların dünya hakkında yapacakları yorumların, buldukları gördükleri ve yaşadıkları ortamla direkt bağlantılı olduğunu söylerken,⁷⁷ belirlenmişlikler çerçevesinde oluşturulan insanın ancak kültürün bizzat içinden yorum geliştirebileceğini belirtir:

“Ben bir Türk/Müslüman olarak, domuza/domuz etine ve/veya salyangoza/salyangozlu salata ve pilava Fransızla aynı yerden bakıp aynı şeyleri görüp hissedemem ve de bu durum benim gerçekliğimin en görmezden gelinemez ve de en sahici bir parçasıdır; ama şu da vardır ki, benim Türklüğüm/Müslümanlığım da, benim en az “özelik” taşıyan, yani en fazla dıştan belirlenmiş, yani en “nesne” yanımıdır.”⁷⁸

Din sosyolojisi alanında inceleme yapacak bir araştırmacının yaşadığı ortamı, nesnelere okuma etkinliği içinde soluması, sembollerin güçlerini keşfetmesine yol açacaktır. Kültürün din ile eklenme sürecinde objelere yüklenen anlamlar yüksek din, halk dini, popüler din gibi indekslerde çözümlenirken, konu dışı sayılan göstergelerin de merkeze katkıları eklenir. Bu süreç, ikinci birim olarak işaretlenen araştırmacının göstergesel kimliğini fark etmesine büyük katkı sağlar. Becker, kendi mesleğini icra ederken bilgilerini gündelik rutin haline getirip onları pratikte uygulamış, seneler süren zorlu süreç sonunda sosyolojik düşünmeyi ve gördüklerini anlamlandırabilmeyi içselleştirmiştir.⁷⁹ “Bir piyanistin gamlar üzerinde gezinmesi veya bir golf oyuncusunun topa vurma çalışması yapması gibi”⁸⁰ araştırmacı da kendi araştırmacılığını ciddi pratik deneyimleri ile kazanmaktadır. Nesnelere okuma alışkanlığı, imgelemelere saplantılı bir şekilde dikkat etmektir.⁸¹ Becker, derslerinde bu tür pratikleri öğrencilerine kazandırmak için zaman zaman alıştırmalar yapar. Bir öğrencinin defterini, kalemini kullanarak, ondan, şimdiki duruma gelene kadar nesnenin eylem ve karar anlarını anlatabilmesini bekler.⁸² Bazen tepede asılı bir projekte işaret ederek *bu burada ne arıyor* diye sorar

⁷³ Barthes, *Bir Deneme Bir Ders*, 63.

⁷⁴ Roland Barthes, *Göstergibilimsel Serüven*, çev. Mehmet Rifat - Sema Rifat (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012), 205.

⁷⁵ Barthes, *Göstergibilimsel Serüven*, 186.

⁷⁶ Roland Barthes, *Çağdaş Söylenler*, çev. Tahsin Yücel (İstanbul: Metis Yayınları, 2011), 183.

⁷⁷ Cangızbay, *Sosyolojiler Değil Sosyoloji*, 217-218.

⁷⁸ Cangızbay, *Sosyolojiler Değil Sosyoloji*, 218.

⁷⁹ bk. Becker, *Mesleğin İncelikleri*.

⁸⁰ Becker, *Mesleğin İncelikleri*, 331.

⁸¹ Becker, *Mesleğin İncelikleri*, 40.

⁸² Becker, *Mesleğin İncelikleri*, 94.

ve ancak bu gibi sorular arttıkça sistematik düşüncenin alışkanlık haline gelebileceğini iddia eder.⁸³ Becker'in ifadesiyle:

"...Aslında herhangi biri bunları benim yaptığım şekilde yapabilir ama bu, pratik ister, hem de çok fazla pratik. Aynı zamanda bu, gördüğünüz ve duyduğunuz veyahut da ele aldığımız her şey hakkında, bütün bir gün ya da en azından siz ve çalışma arkadaşlarımızın tahammül edebileceği raddede sorular sormak demektir. Giydiğiniz kot pantolonlar, duvarınızdaki resimler, okul kafeteryasındaki kötü yiyecekler, doktorun henüz terk ettiğiniz muayenehanesi, köşedeki evin yeni bahçesi vb. Bunu ciddiyetle, sizlere sunduğum ve ileride hatırlayabileceğiniz tavsiyeleri izleyerek yapın ama hepsinin de ötesinde kendi inceliklerinizi yaratın."⁸⁴

Görüngülerden yola çıkarak sistematik düşünmeyi alışkanlık haline getirebilmek, sosyolojik düşüncüyü "nefes almak kadar doğal"⁸⁵ olan profesyonel bir işe dönüştürür. Bu bir bakıma "bedenleşmiş bilgi dedikleri türde bir beceridir"⁸⁶ ve bir şeyi çok iyi bildiğin yerde, onu icra ederken ekstra düşünmek zorunda kalmamaya işaret eder. Ünsaldı, Becker'in açıklamalarını, kendini mesleğine *nasbedişiyle* ilişkilendirir; bütünüyle kendisini mesleğine adayan Becker'in bedenleşmiş bilgiyi temsil ederken mesleğini yaptıkça öğrenen, öğrettikçe yapan bir hal aldığını ifade eder.⁸⁷ Sosyolojik düşünmek, yaşadığı her şeyi ve her şeyde kolektif faaliyetin yansımalarını aratırken, belirli bir hareketi birçok insanın veya kurumun ürettiği işlem olarak ele almayı öğretir.⁸⁸

Araştırmacının meslek ile *nasbedilmesi*, mesleği kişinin ikinci doğası haline getirebilmesidir. "Yapılması gereken şeylerin oldukları şekliyle onların zaten ikinci doğası olmalarından ötürüdür."⁸⁹ Bu ikinci doğa olma durumu, pratik gerektirmek yanında "yaptıkları şeyi her zaman ciddiye almış olmalarından ve asla kestirme ve kolaycı yollara başvurmuş olmamalarından da kaynaklanır."⁹⁰ Bu minvalde, mesleğin inceliğini bilen kişi, uğraş edindiği bilimi ciddiye almaktadır. Araştırmacının bu göstergesel kimliğinin farkında olmasıyla birlikte, nesnesiyle arasına koyduğu mesafenin sınırlarını da ayarlaması icap eder; bu nedenle metnin içinde kendi varlığının olabildiğince yokluğu hedeflenir. Olgular din, haddizatında araştırmacının subjektif yorumlarının yörüngesinde şekillenebilecek tehlikeleri taşımaktadır; bir manada, gösterge, araştırmacının kimliği ile çok yakından ilişkilidir. Araştırdığı objeye ideolojik olarak yaklaşıp yaklaşmadığı veya bilimi ideoloji haline getirip getirmediği gibi kıstaslar araştırmacının göstergesel kimliğinin farkındalığında çözümlenebilir. Araştırmacının mensup olduğu dini inanca yakınlığı ile yaptığı din sosyolojisi araştırmasının yansızlığının kontrol edilebilme kanalları açık olmalıdır. Bu kontrol mekanizmasını sağlayacak saydam test aracı metindir; metnin de yazarın ölümüdür. Barthes, *yazarın ölümü* metaforuyla yazmanın kişisizleşmesini önerir.⁹¹ Sesin kökenini kaybetmesiyle, yazar kendi ölümüyle karşılaşır ve yazı başlar.⁹² Yazmanın kişisizleşmesi, kutsaliyetinin sönümlenmesi yazarın metinden çekilmesidir. "Yazarın çekilmesi, modern metni bir bütün olarak dönüştürür... metin artık öyle bir biçimde üretilir ve okunur ki bu üretme ve okuma eylemlerinin hiçbir düzeyinde yazar yer almaz."⁹³ Metin, tek anlamlılığa yol açan teolojik denilebilecek⁹⁴ bir dizi sözcükten oluşmaz, aksine metin kültürün binlerce kaynağından müteşekkil alıntılarının yer aldığı bir bütündür. Bu nedenle hayat

⁸³ Becker, *Mesleğin İncelikleri*, 332.

⁸⁴ Becker, *Mesleğin İncelikleri*, 334.

⁸⁵ Becker, *Mesleğin İncelikleri*, 335.

⁸⁶ Becker, *Mesleğin İncelikleri*, 332.

⁸⁷ Levent Ünsaldı, "Takdim". *Mesleğin İncelikleri*. mlf. Howard S. Becker (Ankara: Heretik Yayınları, 2015), 15-16.

⁸⁸ Becker, *Mesleğin İncelikleri*, 332.

⁸⁹ Becker, *Mesleğin İncelikleri*, 335.

⁹⁰ Becker, *Mesleğin İncelikleri*, 335.

⁹¹ Barthes, *Dilin Çalışma Sesi*, 61-68.

⁹² Barthes, *Dilin Çalışma Sesi*, 62.

⁹³ Barthes, *Dilin Çalışma Sesi*, 64.

⁹⁴ Barthes, *Dilin Çalışma Sesi*, 65-66.

924 | Birsen Banu Okutan. Din Sosyolojisinin Yöntemsel İncelikleri: Bir Şematikleştirme

göstergeler bütünüdür ve hayatı anlatan metinler yazarlarına indirgenemeyecek kadar kültürel bir bütünlük iz taşır. Yazarın ölmediği metin kapalı metindir. Bugün bir din sosyoloğunun kendi dini yönelimlerinin ekseninde yazacağı ve çıkarsadığı, metinle arasında koyamadığı mesafenin kendi yazısını kapatacağı öngörülür. Araştırmacının dini inancı, kutsalı, belirlenmişlikleri açıklandığı ölçüde, egemenlik yazıdan alınarak yazara atfedilecektir. Bu egemenliği kırmak, bir sır veya "son bir anlam yüklemeyi reddetmek anti-teolojik diyebileceğimiz, tamamen devrimci bir etkinliğin gerçekleşmesini mümkün kılar".⁹⁵ Yazar çekildikçe okur güçlenecek, bilimsel düşünceyi alımlaması artacaktır. Barthes'ın dilinden:

"Metin, farklı kültürlerden gelen, birbirleriyle diyalog kuran, kavga eden, birbirlerinin parodisini yapan çok sayıda yazıdan oluşur; ancak bu çokluğun bir araya gelip toplandığı bir nokta vardır ve bu nokta, şimdiye kadar söylendiği gibi yazarın kendisi değildir; okurun kendisidir. Okur, bir Yazı'yı oluşturan tüm alıntılarını hiçbirini kaybolmadan kaydedildiği yerdir; bir metnin bütünlüğü kökeninde değil, ulaştığı yerde bulunur, ancak ulaştığı yer artık belli bir kişinin özelliklerini taşıyan bir yer değildir. Okur, tarihi, biyografisi ve psikolojisi olmayan bir insandır... Yazı'nın geleceğinin olması için miti tersine çevirmemiz gerektiğini biliyoruz: Okurun doğumunun bedeli yazarın ölümü olacaktır."⁹⁶

Son olarak, alt disiplinler proliferasyonuna temkinli yaklaşmak gerekir. Din sosyolojisi alanında inceleme yapan bir araştırmacı, inceleme sürecine başlamadan önce gösterge olarak sosyolojiyi tanımalıdır. Sosyolojinin temsiliyeti farklı formülasyon biçimleriyle sunulabilecek olsa da Cangızbay sosyolojisinde var olan iki ilke sosyolojinin temsiliyetini anlatma bakımından öze hitap eder. İlk olarak "sosyolojiler değil, sosyoloji"⁹⁷ yargısı ile bir konunun sosyolojisini yapmaya eğilim gösteren bir araştırmacıya, o konudan başlamak yerine hiçbir şeyin olmayan bir sosyolojiden yola çıkarak inceleme yapması hatırlatılır. Duyumsanan, tecrübe edilen, gözle görülen her nesne veya olgu için bir bilim yapılamayacağı gibi sosyolojinin kendisi olmadan din sosyolojisi de yapılamaz. Bu aşamada temel mantık, doğa bilimlerindeki *düzenlilik* kavramına benzeyen bir mekanizmanın sosyolojide *yapı* ile var olmasıdır. Sosyolojide yapı, beşerin dışından ve tarih öncesinden verili olmaktan ziyade bizzat insanla, insanın kurduğu o toplumda yürürlükte olan belirleyicilikler hiyerarşisi ile anlaşılabilir bir oluşumdur.⁹⁸ Herhangi bir olay, olgu veya nesnenin şümulü bir şekilde anlaşılabilmesi için toplumsalın bütünsel varlığı ile ilişkilendirilmesi gerekir, yapıya değinmeden yapılmaya çalışılan bir bilim sosyoloji olmaz.⁹⁹ Diğer bir ifadeyle, bir nesne kendi kendisiyle açıklanamaz; dışarıdaki etmenlere bakıldığı vakit belirli düzenliliklere işaret etmek zorunluluğu doğar.

Buradan hareket ederek "bileşkenin sıfır olması, güçlerin de sıfır olması demek kesinlikle değildir"¹⁰⁰ ilkesine ulaşılabilir. Fizik kanunlarından mülhem formüle edilen bu ilke, sosyolojik bir hadise açıklanırken görünmeyen birimlerin de hesaba katılması gerektiğini imler. Akarsuların güçlerinin sıfırlandığı yerde bir bileşke olarak göl oluşur; göle giren biri, akarsuyun gücünü hissetmese de güç vardır ve göl akarsular olmadan izah edilmez.¹⁰¹ Sosyolojinin uğraşı da bileşkeden ziyade güçlerdedir, bileşke zaten vardır, doğrudan doğruya duyulanan, deneyimlenendir.¹⁰² Araştırmacılar kendi duyumları temelinde olayları anlamlandırırken çok net sandıkları hususların o kadar açık olmadığını, görünenden görünmeyene doğru giderek çözmeye çalışır. Normalleşmiş yüzeyleri kazıma işlemleri ile gizlilikleri açığa çıkarma uğraşına girerler; bu ise sosyolojinin rahatsızlık verici bir bilim olmasına neden olur.¹⁰³ Sosyolojinin örtük ilişkileri çözümlene iradesinden yola çıkarak dinin parametre olduğu her türlü alanın çözümlenmesinde, din sosyolojisi araştırmacıları bu ilkeleri göz önünde bulundurmalıdır.

⁹⁵ Barthes, *Dilin Çalışma Sesi*, 67.

⁹⁶ Barthes, *Dilin Çalışma Sesi*, 67-68.

⁹⁷ Cangızbay, *Sosyolojiler Değil Sosyoloji*, 7.

⁹⁸ Cangızbay, *Sosyolojiler Değil Sosyoloji*, 206.

⁹⁹ Cangızbay, *Sosyolojiler Değil Sosyoloji*, 206.

¹⁰⁰ Cangızbay, *Sosyolojiler Değil Sosyoloji*, 99.

¹⁰¹ Cangızbay, *Sosyolojiler Değil Sosyoloji*, 171.

¹⁰² Cangızbay, *Sosyolojiler Değil Sosyoloji*, 170.

¹⁰³ Pierre Bourdieu, *Sosyoloji Meseleleri*. çev. Filiz Öztürk vd. (Ankara: Heretik Yayınları, 2016), 25.

Bilhassa dinin merkezi bir değişken olduğu yeni dini hareketler gibi çalışmalarda, sapkın dini formların yarattığı statik oluşumlardan veya normalleşmiş sosyalleşme görüntüsünden yola çıkarak bilinmeyen ağları keşfetmek üzere araştırma sürecine girmek gerekir. Özcesi, din sosyolojisinde yöntem, zihinsel ve eylemsel süreç öncesinde araştırıcının ne ile uğraştığı, kim olduğu ve nasıl bir alan içinde bulunduğunu kapsayan göstergeler bütüncesini tanımakla başlar.

2.2. Zihinsel Süreç

Bir araştırma yaparken düşündüklerimizin daha fazlasını elde etmenin yolu, zihinsel kombinasyonlardan geçer. Mantıksal bir çıkarım yapmaya imkân verecek ölçüleri görünürleştirmek bu minvalde işe yarar. "Hâlihazırda bildiklerimize, yeni şeyler ortaya çıkarmak için belli kurallar doğrultusunda, müdahale etme yolları"¹⁰⁴ bulmak gerekir. Ana önermenin kültürel olarak kurulduğu bir indekste, yan önermelerin neler olduğunu veya olabileceğini hesaba katarken bizzat içerdeki durumun mantık oluşturmadaki belirleyiciliğinin farkında olmak esas teşkil eder. Farklı etnik gruptakilerin sapkın olduğuna ilişkin kurulan bir önermenin mantıksal yolla nereye varacağı, ilk etapta zihni bir sürecin ön yargısız olmasıyla ilişkilidir. Yorumlayıcı sosyoloji perspektifiyle yapılacak sosyoloji çalışmalarında, bilimsel bilgiye ulaşmada uslamlama biçiminin tümevarım olduğu yönünde yoğun bir kanaat vardır. Becker, çoklu olasılıkları, tasarım sürecinin içine kattığı için *analitik tümevarım* ismini kullanır ve bu yolla ilginin odağındaki her türlü şeyi dışarıda bırakarak, her neyle ilgileniyorsa ona yoğunlaşmayı teklif eder.¹⁰⁵ Bu işlemler davranış biçimlerinin nereye varabileceği hususunda bir öneri sunar:

"Analitik tümevarıma ulaştığımızda teorinizi her vaka için geliştirir ve denersiniz. İlk vaka için veriler toplar toplamaz, bunun bir açıklamasını formüle edersiniz. İkinci vakayla ilgili veriler elde ettiğinizde bu teoriyi ikinci vaka üzerinde uygularsınız. Teori bu vakayı yeterli biçimde açıklıyor, dolayısıyla teoriyi doğruluyorsa sorun yoktur; üçüncü vakaya geçersiniz. Açıklayıcı hipotezlerinizden herhangi birinin açıklamakta yetersiz kaldığı "olumsuz bir vakayla" karşılaştığımızda açıklamaya çalıştığımız şeyle ilişkin açıklama modelinizi değiştirirsiniz; bunu, bu sorunlu vakaya ilişkin gerçeklerin size sunduğu her öğeyi açılmaya dâhil ederek yapabilirsiniz."¹⁰⁶

Tümevarımın analitik yorumunda edinilecek temel fayda, araştırma sorusuna berraklık getirilmesi ve nesne ile dışsallaşan davranış biçimi arasındaki sorgulamaların imkânıdır. Bu uslamlama biçimi, konunun gidişatına göre değişebilir; bu nedenle Becker tümevarımı katı ve katı olmayan şeklinde ikiye ayırır. Katı tümevarımın oldukça incelikli oluşu, tek bir sonucu açıklayabilmek için tasarlanması- tek bir hipoteze odaklanması- karşılaşılan ikincil sonuçları dışarıda bırakmasını gerektirir. Dışarıdan bakıldığında olasılıkların azaldığı izlenimi verilse de konunun yoğunluğu nedeniyle yakından takip edilecek bir ilgiyi hak eder. Hatırlanması gereken ilke, uslamlama biçiminin yoğunluğunun konuya göre farklılaştığıdır; bu nedenle dikkatli bir işlem sürecine ihtiyaç vardır. Pek de katı olmayan analitik tümevarım, olumsuz vakaların kullanımına açık seyir takip eder; hipotezi geçersiz kılacak olayların aranması, genellemeler yoluyla bu olayların geçerli olabileceği yollar düşünülür, yine de olumsuz vakaları bulmak için uğraşılır.¹⁰⁷ "Geçersiz kılan vaka aramanın amacı, genel imgelemi iyileştirmek, bu karmaşıklığın ve çeşitliliğin ikna edici bir temsilini sunmak"¹⁰⁸ içindir.

Analitik tümevarımın katı olmama durumu, çoklu tipler üretmede genişlik sağlar. Din sosyolojisi çalışmalarında gerek etnografik bilgiler edinirken gerek tarihsel tabanlı araştırmalar yaparken geleneksel resme uymayanlara odaklanma bir seçenek olarak karşımızdadır.

¹⁰⁴ Becker, *Mesleğin İncelikleri*, 238.

¹⁰⁵ Becker, *Mesleğin İncelikleri*, 303.

¹⁰⁶ Becker, *Mesleğin İncelikleri*, 303.

¹⁰⁷ Becker, *Mesleğin İncelikleri*, 305-319.

¹⁰⁸ Becker, *Mesleğin İncelikleri*, 323.

Becker'in bu aşamada söylediği basit tavsiye "sıkıntı yaratana, çerçeveye oturmamayı arayan"¹⁰⁹ ilkesidir; bu ilke analiz edilecek düzlemi kaosa düşmeden daha karmaşık hale getirmeye yarayacaktır. Mesela dindar ailelerin sapkın davranışlar gösteren çocukları üzerine yapılacak bir araştırmada, araştırmacı çoklu olasılıklar envanteri oluşturabilir. Geleneksel olarak sapkın davranışın tanımı, her toplumun kendi kaideleri çerçevesinde belirlendiği için toplumsal ve kültürel formlarla ulaşılabilecek aşama imgesel olarak çizilir. Bu imgelemin sınırları ve nasıl genişleyebileceği eylemsel faaliyetlerde konvansiyonel tekniklerden uzaklaşmakla yakından ilişkilidir; fakat zihinsel düşünme sürecinde mantıksal bir zincir kurmak için kavramların, imgelerin ve ideal tiplerin ne olduğuna ilişkin sarıh bilgiler edinmek gerekir.

İmgelem geliştirme, araştırmacının hayal gücünün olabildiğince genişliğiyle alakalıdır; bir bakıma gerçeğin olmadığı yerde devreye hayalin girmesidir.¹¹⁰ Araştırmacı, toplumdaki bireylerin olay ve nesnelere nasıl yaklaştığını anlayabilmek için kendi bildiklerinden farklı -kendisine makul gelenden öte- neler yapılabileceğini hayal etmek durumunda kalabilir. Bir çalışma esnasında gerçeğin olmadığı yerlerde imgelemlerin devreye girmesi¹¹¹ doğal alana müdahale etmektir.¹¹² Yeryüzündeki bütün insanlar güneşi ve dünyayı zaman ve mekân problematiği olmadan gözlemleseler dahi, gözlemi, zihinsel inşa ile bütünleştirmedikleri vakit "gerçekliğin bu kısmı tezahürünü aşma şansına sahip"¹¹³ olamayacaktır. Bunun yanında, varılması muhtemel bazı kavramların da konunun geneline entegre edilmesi gerekecektir.¹¹⁴ Bilimsel bilginin dili, kavramlarla konuşmak ise kavramlar olmadan bilimsel konuşabilmenin, özellikle sosyoloji yapabilmenin imkânı yoktur. Kavramlar, doğa bilimlerinde sentez işlevi götüren sosyal bilimlerde analiz araçları olmaktadır.¹¹⁵ Özellikle yorumlayıcı sosyoloji, mikro çalışmalara özel *kavram* çıkartan, ampiriyle sürekli bir diyalog içinde olan bir perspektiftir.¹¹⁶ Kavramların işaret ettikleri dizi içerisine yerleştirilmesi, farklı zaman ve mekânlarda nasıl şekil aldığı ve bugüne hangi bağlamsal kategoriler içinden geldiği çözümlenerek indeksi anlaşılır.¹¹⁷ Burada dikkat edilmesi gereken husus, sosyolojik kavramların "teklin tasviri ile (özel isim) genelleştirici tasnifi (genel isim) eş zamanlı olarak bir arada barındıran *yarı özel* isimler"¹¹⁸ olduğunu hatırla tutmaktır. Diğer bir ifadeyle, bu yarım soyutlamalar buldukları bağlam ile anlam kazanmakta, indekse bağlı olarak anlaşılmalıdır.¹¹⁹ Modernite, postmodernite, feodalite, bürokrasi, dayanışma, yabancılaşma gibi binlerce kavram bağlamsal haritaya gönderme yapar. Tarihsel tekillikleri bazı özelliklerine atıf yaparak kodlama ve analogiye imkân vermeye yarayan kelimeleri kavram olarak nitelendirme, araştırmacıları ister istemez zihni bir faaliyet olan ideal tipe götürür.

Weber açısından ideal tip, gerekli düzeyde işlevsel, toplumsal olayları soyutlayacak bir keşif enstrümanı olarak kullanılmaktadır; her ne kadar ideal tipin bileşenlerinde gerçeklerden müteşekkil kesitler var ise de bu bir inşadır.¹²⁰ "Bu inşanın kendisi, kelimenin tam anlamıyla, gerçekliğin belirli öğelerinin analitik olarak vurgulanmasıyla ulaşılmış bir ütopyaya benzer."¹²¹ Weber *kent ekonomisi* kavramsallaşmasını ideal tip olarak örneklerken şehirlerin ampirik olarak test edilmiş ekonomik faaliyetlerinin ortalamasına işaret etmez; gerçekliğin betimlemesine yarayacak akraba bağlamlar ekseninde düşünülmesini ister. Zihinsel bir inşa

¹⁰⁹ Becker, *Mesleğin İncelikleri*, 329.

¹¹⁰ Becker, *Mesleğin İncelikleri*, 43-45.

¹¹¹ Becker, *Mesleğin İncelikleri*, 45.

¹¹² Becker, *Mesleğin İncelikleri*, 47.

¹¹³ Cangızbay, *Sosyolojiler Değil Sosyoloji*, 49.

¹¹⁴ Becker, *Mesleğin İncelikleri*, 52.

¹¹⁵ Ünsaldı, "Sürekli Bir Tematikleştirme Çabası Olarak Sosyoloji", 30.

¹¹⁶ Becker, *Mesleğin İncelikleri*, 184.

¹¹⁷ Becker, *Mesleğin İncelikleri*, 224.

¹¹⁸ Ünsaldı, "Sürekli Bir Tematikleştirme Çabası Olarak Sosyoloji", 30.

¹¹⁹ Ünsaldı, "Sürekli Bir Tematikleştirme Çabası Olarak Sosyoloji", 30.

¹²⁰ Max Weber, *Sosyal Bilimlerin Metodolojisi*, çev. Vefa Saygın Öğütle (İstanbul: Küre Yayınları, 2012), 117.

¹²¹ Weber, *Sosyal Bilimlerin Metodolojisi*, 117.

aracı olarak ideal tipi gerçeklikle eşleştirmenin bir ütopya olduğu belirtilir.¹²² O halde sosyolojik bilgiye ulaşırken kurguladığımız ideal tip:

“...gerçek bir durumu ya da eylemi bir *örnek* olarak kapsayacak bir şema olarak dahi iş görmeye pek uygun değildir. O gerçek durum ya da eylemin, belli anlamlı bileşenlerinin açıklanması için kendisiyle *karşılaştırıldığı* ve incelendiği salt ideal bir *sınırlayıcı* kavram olarak bir anlama sahiptir. Bu tür kavramlar, nesnel olasılık kategorisini uygulayarak aracılığıyla ilişkiler formüle ettiğimiz inşalardır. Gerçekliğe yönelmiş ve onun tarafından disipline edilen tahayyülümüzün uygunluğu, bu kategori aracılığıyla muhakemeye tabi tutulur.”¹²³

Bir bakıma tarihselliklerle damgalanmış olan kavramlar, çeşitli analizler neticesinde ele geçmiş yarı özel tanımlamalardır; özelen özgün yanlarından çıkarak genel hakkında bilgiler verilir. Becker bir araştırmasında¹²⁴ tıp öğrencilerinin hastalardan bazıları için *mızımız* dediğini keşfeder ve süreç içinde kavramın içeriğini, “çok sayıda şikâyeti olan ancak gözlemlenebilir patolojisi olmayan bir hasta olarak”¹²⁵ betimler. Bir basit sözcüğe yüklenen çoklu anlamlar, meseleyi kısaltmak ve genelleştirmek için kullanılan tasvir aracı haline gelir. Benzer şekilde Ünsaldı da “farklı ilke ve gayeleri aynı anda devreye sokabilen”, “gerçekten yapması gerekenleri yapıyormuş gibi yapan” kişilere yöneltilen *çaka*/kelimesini ideal tip olarak kullanır.¹²⁶ Her ne kadar pejoratif bir mana içerse de kavram, sadece bir sınıf veya bir gruba yüklenemeyecek, her türlü yapının içinde kendini gösterecek kişileri genelde temsil eden ama özelde kendisiyle karşılaşmanın imkânsız olduğu bir tipolojiye işaret eder. Bu bağlamda, Becker’in araştırmaları sonucunda çıkarsadığı “mızımız”, Ünsaldı’nın bir ideal tip örnekleme olarak sunduğu *çaka*/kavramlarının şematikleştiği düzlemde kelimeler töz değil, gerçeğin akarabasıdır. Din sosyolojisi alan çalışmalarında odaklanılacak grup/gruplar için tarihsellik ile damgalanmış indekse yerleştirilebilecek yarı özel tanımlamalar bulunmalıdır. Dini değerleri ile modern dünyaya tutunmaya çalışan Müslüman kimliklerin eşikte kalmış halleri, tipolojiler aracılığıyla ölçümlenebilir;¹²⁷ fakat bunun için de uslamlama biçiminin genişlemesine izin vermek gerekmektedir. Yorumlayıcı sosyoloji, dini tipolojiler kurma hususunda araştırma tekniklerinin kullanım modellerini genişletmektedir; bilgiyi somutlaştırarak yegâne araç olan bu eylem biçimlerinin esnek ama sistemli varlığına ihtiyaç duyulmaktadır.

2.3. Eylemsel Süreç

Eylemsel sürecin araştırma planının göstergesi olduğunu söylemek yanlış olmaz. Araştırmanın soyut düzlemde somuta aktarımını sağlayacak temel enstrümanlar araştırma teknikleri ve kurallarında gömülüdür. Verilerin toplamasında kullanılan usul *tekniktir*¹²⁸ ve toplanılan verinin cinsine göre usul de zaman zaman değişir. Araştırmacı, araştırma protokolünde neleri edinmek istiyorsa kendine uygun araçları seçer. Yorumlayıcı sosyolojinin yürünmesinde yapılacak mikro çalışmalar, meseleleri açıklamanın ötesinde detaylandırarak anlamaya gayret edecektir. Yorumun haddi zatında tanzim edilmiş bir izah aracı¹²⁹ olduğu düşünüldüğünde, mikro parçalara bölünen inceleme birimlerinin konvansiyonel tekniklerden uzaklaşması, bir manada mevcut tekniklerin genişlemesi beklenir. Araştırma tekniklerinin genişlemesi, ciddiyetsizlik veya sistemsizlik olarak değerlendirilmemelidir.¹³⁰ Aksine yorumlayıcı sosyolojide, toplumu anlatmaya yaracak her türlü sıra dışı teknik, konunun seyrine göre imkân dâhilindedir. Becker’in sözleriyle:

¹²² Weber, *Sosyal Bilimlerin Metodolojisi*, 117.

¹²³ Weber, *Sosyal Bilimlerin Metodolojisi*, 121.

¹²⁴ Becker, *Mesleğin İncelikleri*, 243.

¹²⁵ Becker, *Mesleğin İncelikleri*, 249.

¹²⁶ Ünsaldı, “Sürekli Bir Tematikleştirme Çabası Olarak Sosyoloji”, 27.

¹²⁷ Bu konuda bk. Birsen Banu Okutan, *Erillik ve Din* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017).

¹²⁸ Cangızbay, *Sosyolojiler Değil Sosyoloji*, 52.

¹²⁹ Ünsaldı, “Sürekli Bir Tematikleştirme Çabası Olarak Sosyoloji”, 19.

¹³⁰ Becker, *Toplumunu Anlatmak*, 366.

"Bilimin savunucuları kimin yol haritasını tercih edeceğinizi sormak isteyeceklerdir. Eğitilmiş bir haritacıyı mı, yoksa bir diğer ilçede yaşayan arkadaşımızın yaptığı haritayı mı? Bu soruya ben de şu cevabı verirdim: Duruma göre değişir. Yani haritaya neden ihtiyaç duyduğuma bağlı olarak hangi haritayı tercih edeceğim değişecektir. Eğer arkadaşımın evine gitmek için haritaya ihtiyaç duyuyorsam, o zaman arkadaşım tarafından çizilmiş ve bütün yerel işaretleri içeren haritayı tercih ederim. Eğer kentsel istatistikleri hesaplayacaksam, o zaman da bir haritacının yaptığı haritayı tercih ederim."¹³¹

Yorumlayıcı sosyolojide her ne kadar katılımcı gözlem ve saha araştırmalarının belirgin bir payı varsa da¹³² birleştirilmiş modellerin tercih edildiği görülür. Yorumlayıcı sosyologların verilen cevapları bir bağlama oturtma ısrarları anket tekniğinin öncelenmemesine neden olur. "Bir kişinin yanıtının gerçek anlamı, görüşme ya da soru sorma bağlamına göre değişecektir",¹³³ ayrıca katılımcının sınırlandırılmış cevaplar arasından seçim yapması, kendi gündelik hayatında belki deneyimlemediği sonuçları ona işaretlemek olacaktır. Bu bakımdan örneklemin anlam dünyasının, tecrübelerinin kendi dil kurguları özelinde serimlenmesi amaçlanır. Sahaya inen araştırmacılar, katılımcılarla saatler süren görüşmeler yapar, onların davranış biçimlerini inceler, en ince ayrıntısına kadar etkileşim ağını analiz eder. Betimlemelerin zenginliği, iç tutarlılık ile insanların günlük deneyimleri bir metinselliğe dönüştürülür.¹³⁴ Araştırmacı, bir hastanedeki kurumsal ilişkileri incelemek istediğinde, sadece hemşireleri veya doktorları gözlemlemenin veya onlarla konuşmanın yeterli olmayacağını bilir. Yöneticiler, hastalar, hasta bakıcılar, temizlik görevlileri, aşçı, tedarikçi, sigorta şirketi veya çamaşırhanede çalışanlarla konuşularak etraflı bilgiye ulaşılabileceği öngörülür.¹³⁵ Bu tip kurumsal çalışmaların yanında özellikle etnografik araştırma tekniklerinden mülhem geliştirilen detaylandırılmış betimlemeler, konuyu anlamak hususunda yardımcı olur.

İlaveten, dokümantasyon tekniğinin genişletilmesi, araştırma sürecinin seyrini verimli yönde değiştirir. Her türlü yazılı edebi eser (roman, öykü, şiir) görsel malzeme (fotoğraflar) sözlü, sesli (müzik) veriler, çizimler (harita, diyagram) incelenen konuyu ayrıntılandırarak analiz etmeye imkân sunar. Bu durum, bir bakıma, araştırma kurallarının yeniden tasarlanması için bir fırsattır. "Bir yanda filmler, romanlar ve tiyatro oyunları ve diğer yanda ise tablolar, çizelgeler, grafikler, matematiksel modeller ve bunlara benzeyebilecek her şey"¹³⁶ dokümantasyon tekniğinin içine yerleştirilir. Becker'in zaviyesinden:

"İnsanların kendi toplulukları ya da ilgilerini çeken herhangi bir toplum hakkında bildiklerini anlatabilmek için kullandıkları romanla, istatistikle, tarihle, etnografya ile, fotoğrafla, filmle ve bunlara benzer bütün yollarla ilgileniyorum. Bütün bu mecradaki temsil çabalarının ürettiği ürünlere, "toplum hakkında bildirimler" ya bazen "topluma dair temsiller/anlatılar" adını veriyorum."¹³⁷

Dokümantasyon araçlarının içine görsel malzemeyi eklemek karşılaştırma yapılacak birçok alan ortaya çıkartırken, çoğul anlamlı hikâyeler yaratır.¹³⁸ Becker, bir sokağın nasıl görüldüğüne odaklanarak yağmurdan sel basmış caddelerin, sıralı park edilmiş otomobillerin fotoğrafını çekmenin bağlamsal açıdan birçok veriyi açığa çıkaracağını söyler.¹³⁹ Yine, romanlarda kurgusal yaşam ile araştırmacının keşfedemediği ve keşfedemeyeceği örüntüleri yakalama imkânı bulunur. Mesela Jane Austen'in *Aşk ve Gurur*¹⁴⁰ isimli eseri, toplumsal analiz bi-

¹³¹ Becker, *Toplumu Anlatmak*, 363-364.

¹³² Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri*, 131.

¹³³ Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri*, 138.

¹³⁴ Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri*, 136.

¹³⁵ Becker, *Toplumu Anlatmak*, 268.

¹³⁶ Becker, *Toplumu Anlatmak*, 11.

¹³⁷ Becker, *Toplumu Anlatmak*, 23.

¹³⁸ Becker, görsel malzemenin sosyal bilimlerde kullanılmayacağını söyleyenlere karşı, doğa bilimlerinde görsel malzemenin son derece fazla kullanıldığını ve bilimselliğinin de sorgulanmadığını belirterek cevap verir. bk. Becker, *Toplumu Anlatmak*, 250.

¹³⁹ Becker, *Toplumu Anlatmak*, 81.

¹⁴⁰ bk. Jane Austen, *Aşk ve Gurur*. çev. Nihal Yeğinoğlu (İstanbul: Can Yayınları, 1991).

rimi olarak kullanıldığında tasvirler, geleneksel davranış kodları tarihsellik soyutlamaları olarak ölçümlenmiş olur; roman, İngilizlerin evlilik adetlerine ilişkin görülebilecek iyi yapılandırılmış bir betimlemedir.¹⁴¹ Becker, romanın en başından itibaren verdiği mesajın -zengin ve bekâr bir erkeğin bir eşe ihtiyacı olduğu herkesçe kabul edilen bir gerçektir- matematiksel bir ispatın en başında ortaya çıkan ispatlanacak bir hipotez gibi değerlendirilebileceğini söyler.¹⁴² Bu, bir bakıma, edebi metinlerde mevcut olan çoklu olasılıkları anlama becerisini sosyolojiye ikame etmektir; bu tür edebi eserler Geertz'in yoğun betimlemelerine¹⁴³ benzetilebilir ve zengin etnografik malzeme olarak kullanılabilir.¹⁴⁴ Sosyolojinin romanlara veri sağlama işleminin en az ideal tip veya matematiksel modeller kadar işlevsel veya kurgusal olduğunu Becker şöyle ifade eder:

"Antin'in hikâyesi bir kurgudur. Tarif ettiği ülke var olmamıştır. Anlattığı hikâye hiç gerçekleşmemiştir. Aynı şekilde ne Weber'in ideal tipinde tarif edilen bürokrasi var olmuştur, ne de senfoni orkestraları topluluğu benim hayali matematiksel modelimde tarif edildiği gibi yıldan yıla planlanmış böylesine tam bir program izler. Model de ideal tip de tıpkı hikâye gibi kurgusaldır. Üçü de analitik olmak, önemli unsurlarını bulmak için gerçek durumları teşrih etmek ve sonra bu unsurların birbirlerini nasıl etkilediklerini ve birbirlerine nasıl bağımlı olduklarını gösteren bir model inşa etmek bakımından benzerdirler."¹⁴⁵

Din sosyolojisi alan çalışmalarında yapılacak incelemelerde, teknik olarak farklı olasılıkların kullanılması sistemli fakat esnek bir güzergâh takip etmeyi sağlayacaktır. Örneğin, modern dünyada imamların yaşam tarzlarını dökümlemek için yapılacak bir aile araştırmasında, sosyo-kültürel ve ekonomik parametreler ile din-değer ikilisinin ilişkiselliğinin çözümlendiği varsayıldığında tek başına sahaya inmek yeterli olmayacaktır. Seçili örnekleme mülakatlar yapmanın yanında, hanelerdeki kullanım nesnelere fotoğrafçılık, görüntülerin gücünden yararlanarak görünmeyen malzemeleri çıkartmak açıyı genişletecektir. Bunun yanında, tarihsellik ve değişim çizgilerini yakalayabilmek için imamların hayat şekilleri hakkında ipuçları elde edilebilecek romanlar, günlükler, filmler kullanılabilir, tipolojik karakterler oluşturularak analogiler yapılabilir. *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*,¹⁴⁶ *Mesihpaşa İmamı*¹⁴⁷ gibi yoğun betimleme örnekleri *The İmam*¹⁴⁸ gibi film kareleri araştırmacının bedenleşmiş bilgisinin ötesinde, göremediği açılara işaret edecektir. Bu gibi tekniklerin hep birlikte kullanımının sistematize hale gelmesi, çoğul anlamlı hikâyeleri oluşturmaya yarayacaktır.

Sonuç

Postmodern dönemde, her ne kadar yöntemsizlik tartışmaları devam etse de, ilkeler veya kurallar bütüncesi olmadan bir araştırmanın yapılamaması, yöntemin bilimde mündemiç olmasından ileri gelmektedir. Bu nedenle din sosyolojisi araştırmacıları, yöntemsel problematlere vakıf olmak, yöntemin ne olduğundan önce ne olmadığına karar vermek durumundadır. Bu çerçevede, doğa ve sosyal bilimlerin ortak kullandığı çatı kavram olarak yöntem, tek başına tümevarım, tündengelim gibi zihinsel süreçler olmadığı gibi; araştırma tekniği, desen, model gibi eylemsel süreçler veya teori ve yaklaşım da değildir. Hem soyut hem somut aşamaları yüklenen bir çaba olarak yöntem, sadece zihinsel ve eylemsel değil, göster-

¹⁴¹ Becker, *Toplumu Anlatmak*, 305-321.

¹⁴² Becker, *Toplumu Anlatmak*, 308.

¹⁴³ Bu konuda bk. Clifford Geertz, *The Interpretation of Cultures: Selected Essays* (New York: Basic Books, Inc., 1973).

¹⁴⁴ Becker, *Toplumu Anlatmak*, 360-361.

¹⁴⁵ Becker, *Toplumu Anlatmak*, 219.

¹⁴⁶ Bu konuda bk. Kemal Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*. Tarih Serisi (No. 5) (İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2001).

¹⁴⁷ Samiha Ayverdi, *Mesihpaşa İmamı* (İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2000).

¹⁴⁸ bk. İsmail Güneş, *The İmam* (Film, 2005).

930 | Birsen Banu Okutan. Din Sosyolojisinin Yöntemsel İncelikleri: Bir Şematikleştirme

gesel sürece de odaklanılması gereken bir araştırma planıdır. Din sosyolojisi alanında özelleştirilen şemada, zihinsel ve eylemsel kategoriler, sosyolojinin diğer alt dallarındaki belirteçlerle daha fazla ortaklığa sahiptir. Göç sosyolojisi veya aile sosyolojisinde kullanılan katılımlı gözlem, mülakat, saha araştırmaları gibi araştırma teknikleri din sosyolojisi alanında da yoğunlukla kullanılmaktadır. Yine aynı şekilde, zihinsel tasarlama biçimlerinden tümevarım kültür sosyolojisi veya suç sosyolojisi gibi çalışma alanlarında kullanıldığı gibi din sosyolojisinde de tasarlama biçimi olarak işlev görmektedir. Diğer yandan, din sosyolojisi disiplininde yöntemin bir parçası olarak saydığımız göstergesel taraf, dikkat çekici bir kategori olarak farklılaşmaktadır; bunun nedeni, din sosyolojisi araştırmacılarının büyük oranda teoloji eğitimi almasına ve bedenselleşmiş bilgilerinin metinlerine daha çok yansımaya ihtimaline bağlıdır. Bir din sosyolojisi araştırmacısı, kendi değerleri ve iman öğretilerine meşruiyet kazandıracak şekilde sübjektif bakış açısıyla bilimsel bir çalışma yapamayacağını zihinsel süreçten önce bilmelidir. Bu farkındalık, göstergesel kimliği tanımadır; tanımanın etkisi ile nesnelere anlam mutfağına girebilecek araştırmacılar artık yazarı öldürürken alımlayıcıları diriltmektedir. Alımlayıcıların dogmatik metinlerden uzaklaşarak kendi kararlarını vermesini sağlama istenci, disiplinin özgürlüğüne kapı aralamaktır. Özgür bir arenada yapılacak din sosyolojisi çalışmalarının artması ile kişisizleştirilmiş sosyoloji metinleri arasında paydaşlık da artacaktır. Bir bakıma, tüm alt dallar için geçerli olan *sosyolojiler değil sosyoloji* ilkesinin metinlere yansımaları, ortak dili geliştirerek akraba kavramların kullanımını pekiştirecek, tanzim edilmiş kavramsal malzeme ise şematik dağınıklığı önleyecektir.

Her yöntemin bir yaklaşım veya teoriyle ilintili olarak kendi özgün içeriğini belirlediği şemada, ekol seçimi araştırmacıya aittir. Bu çalışmanın eksik yanı, diğer yaklaşımlarla ilişkili yöntemsel şemalara değinememesidir. Örnek olarak seçilen yorumlayıcı yaklaşımın bir taraftan, genel-geçer bilgilerden ziyade anlamaya odaklanan etnografik betimleme tekniklerine fırsat vermesi, bir taraftan da tüm aşamaları sistemleştirmeye uğraşan karakteri, tercih edilme sebebi olarak addedilebilir. İleriki araştırmalarda, özellikle uyarlayıcı ve eleştirel sosyoloji perspektifi ekseninde hazırlanacak incelemelerde, göstergesel, zihinsel ve eylemsel süreçlerin içerik birimlerini tartışmak, bir yandan tarihsel malzemeyi alarak tematikleştirmeye giderken diğer yandan da pratiği olabildiği kadar özgün haliyle vermeye uğraşmak, tipolojik set olarak kurgulanan şemanın hedefine hizmet edecektir. Özcesi, bir din sosyolojisi ethosunun analogik resmi, annesini merkeze yerleştirerek dingin özün konumunu ve belirlenimini kaybetmeden onun çevresinde oyun oynayan çocuğun durumu gibidir. Gidip gelmelerin imajinatif varlığını araştırma sürecine eklemleyebilmeyi becerebilen her araştırmacı, yerleştirilmiş bir gösteri olan yöntemden gözünü ayırmadıkça metnin temsil kabiliyetini artırarak, mesleğin inceliklerine dokunabilecektir.

Kaynakça

- Arslantürk, Zeki - Amman, Tayfun. *Sosyoloji*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 4. Basım, 2001.
- Austen, Jane. *Aşk ve Gurur*. çev. Nihal Yeğınobalı. İstanbul: Can Yayınları, 2. Basım, 1991.
- Ayverdi, Samiha. *Mesihpaşa İmamı*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 3. Basım, 2000.
- Barthes, Roland. *Bir Deneme Bir Ders: Eiffel Kulesi ve Açılış Dersi*. çev. Mehmet Rifat - Sema Rifat. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2. Basım, 2008.
- Barthes, Roland. *Çağdaş Söylenler*. çev. Tahsin Yücel. İstanbul: Metis Yayınları, 4. Basım, 2011.
- Barthes, Roland. *Göstergebilimsel Serüven*. çev. Mehmet Rifat - Sema Rifat. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 6. Basım, 2012.
- Barthes, Roland. *Dilin Çalışma Sesi*. çev. Ayşe Ece vd. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.
- Becker, Howard S. *Mesleğin İncelikleri*. çev. Levent Ünsaldı vd. Ankara: Heretik Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Becker, Howard S. *Toplumunu Anlatmak*. çev. Şerife Geniş vd. Ankara: Heretik Yayınları, 2016.
- Beydilli, Kemal. *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmanın Günlüğü*. Tarih Serisi (No. 5). İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2001.
- Bourdieu, Pierre. *Sosyoloji Meseleleri*. çev. Filiz Öztürk vd. Ankara: Heretik Yayınları, 2016.
- Cangızbay, Kadir. *Sosyolojiler Değil Sosyoloji*. Ankara: Ütopya Yayınları, 4. Basım, 2011.
- Çelebi, Nilgün. *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*. Ankara: Anı Yayınları, 2. Basım, 2004.
- Çiftçi, Adil. *Din Sosyolojisi ve Yöntem: Toplumbilim Yazıları 2*. Ankara: Özkan Matbaacılık, 2016.
- Ergun, Doğan. *Sosyoloji ve Tarih*. Ankara: İmge Kitabevi, 4. Basım, 2005.
- Ergun, Doğan. *100 Soruda Sosyoloji Elkitabı*. Ankara: İmge Kitabevi, 2006.
- Ergun, Doğan. *Yöntemi Bulmak*. Ankara: İmge Kitabevi, 3. Basım, 2018.
- Feyerabend, Paul. *Özgür Bir Toplumda Bilim*. çev. Ahmet Kardam. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 3. Basım, 2017.
- Geertz, Clifford. *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. New York: Basic Books, Inc., 1973.
- Günay, Ünver vd. "Türk Din Sosyolojisinde Yöntem Sorunu". *Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları Sempozyumu* (11 -13 Haziran 2004). 193-215. Çorum: Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2004.
- Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 8. Basım, 2008.
- Güneş, İsmail. *The İmam*. (Film, 2005). <https://www.imdb.com/title/tt0481354/>
- Layder, Derek. *Sosyolojik Araştırma Pratiği*. çev. Serdar Ünal. Ankara: Heretik Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Neuman, Lawrence W. *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar 1*. çev. Se-def Özge. Ankara: Yayın Odası, 8. Basım, 2016.
- Okutan, Birsen Banu. *Erillik ve Din*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017.
- Taş, Kemalettin. *Sosyal Bilim Paradigmaları Açısından Sosyolojik Metodoloji*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011.
- Taştan, Abdulvahap. "Türkiye'de İlahiyat Fakülteleri Felsefe ve Din Bilimleri Bölümlerinde Lisansüstü Tez Çalışmaları ve Bazı Yöntembilimsel Sorunlar". *Bilimname* 35 (2018), 305-320. DOI: 10.28949/bilimname.397561
- Ünsaldı, Levent. "Sürekli Bir Tematikleştirme Çabası Olarak Sosyoloji: Birkaç Epistemolojik İzahat ve Kavramsal Yaratıcılığa Çağrı/Çakalın Sosyolojisine Davet". *Sosyoloji Divanı* 3 (2014), 13-37.
- Ünsaldı, Levent. "TAKDİM". *Mesleğin İncelikleri*. mlf. Howard S. Becker. 9-17. Ankara: Heretik Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Weber, Max. *Sosyal Bilimlerin Metodolojisi*. çev. Vefa Saygın Öğütle. İstanbul: Küre Yayınları, 2012.